

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA
SOSİAL İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Elgün Həsənov Azad

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2022-ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA
SOSİAL İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 050403 Maliyyə

İxtisaslaşma: Sığorta işinin təşkili

Qrup: 626

Magistrant:

Elgün Həsənov Azad
_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. Əlirzayev Əli Qənbərəli
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil
oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu
_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Elgün Həsənov Azad oğlu and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası şəraitində Azərbaycanda sosial inkişaf istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA SOSIAL İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Sosial siyasət istənilən dövlətin siyasətinin tərkib hissəsidir və dövlət idarəçiliyində xüsusi yer tutur. İnkişafın müxtəlif mərhələlərində dövlət bu və ya digər istiqamətlərə üstünlük verə bilər.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin əsas məqsədi rifah dövlətinin formalaşması prosesində Azərbaycan Respublikasında sosial siyasətin məzmununu və xüsusiyyətlərini hərtərəfli öyrənmək və koronavirus pandemiyası dövründə ölkənin sosial müdafiə tədbirlərini onun effektivliyini artırmaq üçün tövsiyələr verməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Koronavirus pandemiyası şəraitində Azərbaycanda sosial inkişaf istiqamətləri mövzusu günümüzdə aktual mövzulardan biridir. Bu səbəblə tədqiqat işinin tədqiqi prosesində statistik təhlil, qruplaşdırma və müqayisə, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma, sintez, induksiya və digər metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasında sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının konseptual əsaslarından, konkret istiqamətlərindən və göstəricilərinin dinamikasından istifadə edilmişdir. Sosial sferanın dövlət tənzimlənməsi siyasətindən, dövlət tənzimləmə mexanizmlərindən və konkret tədbirlərin sosial-iqtisadi nəticələrindən istifadə olunur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hal-hazırda mövzu yeni olduğu üçün mövzuya aid materialların və ədəbiyyatların azlığı tədqiqat işinin məhdudiyyəti sayıla bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Pandemiya dövründə cəmiyyətin müxtəlif institutlarının, onun ayrı-ayrı sosial qruplarının maraqlarının əlaqələndirilməsindən ibarət olan sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında sosial münasibətlər sistemində əhalinin sosial müdafiəsinin mahiyyətinin açılmasına töhfə verən nəzəri inkişaf istiqamətləri təqdim edilmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Bu tədqiqatın nəticələri, o cümlədən nəticələr və tövsiyələr dövlət sosial siyasətinin mahiyyəti haqqında elmi fikirləri yeniləməyə və genişləndirməyə, habelə sosial dövlətin formalaşması kontekstində onun səmərəliliyinin artırılması perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Açar sözlər: pandemiya, sosial tədbirlər, sosial müdafiə, pensiya təminatı, sosial inkişaf, sosial inkişafın təkmilləşdirilməsi.

DIRECTIONS OF SOCIAL DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN IN THE CONDITIONS OF CORONAVIRUS PANDEMIC

SUMMARY

The actuality of the subject: Social policy is an integral part of the policy of any state and has a special place in public administration. At different stages of development, the state may prefer one direction or another.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the study is to study the content and features of social policy in the Republic of Azerbaijan in the process of forming a welfare state and to make recommendations to increase the effectiveness of social protection measures during the coronavirus pandemic.

Used research methods: The topic of social development in Azerbaijan in the context of the coronavirus pandemic is one of the current topics. For this reason, statistical analysis, grouping and comparison, logical and scientific generalization, systematic approach, synthesis, induction and other methods were used in the research process.

The information base of the research: The information base of the dissertation used the conceptual bases, specific directions and dynamics of indicators of socio-economic development programs. The policy of state regulation of the social sphere, state regulation mechanisms and socio-economic consequences of specific measures are used.

Restrictions of research: One of the main limitations is the lack of libraries in Azerbaijan and around the world due to the current pandemic.

The novelty and practical results of investigation: Theoretical development directions that contribute to the discovery of the essence of social protection of the population in the system of social relations in the formation of a socially oriented market economy, consisting of coordinating the interests of different institutions of society and its individual social groups during the pandemic.

Scientific-practical significance of results: The results of this study, including the results and recommendations, allow to update and expand scientific views on the essence of state social policy, as well as to identify prospects for increasing its effectiveness in the context of social state formation.

Keywords: pandemic, social measures, social protection, pensions, social development, improving social development.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR	Azərbaycan Respublikası
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
COVID-19	Koronavirus
DOST	Operativ Sosial Təminat Agentliyi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
OPEC	Neft İxrac Edən Ölkələr Birliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜST	Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. SOSIAL İNKİŞAFIN KONSEPTUAL VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Sosial siyasətə və əhalinin sosial inkişafına nəzəri yanaşmaların təkamülü	12
1.2. Əhalinin sosial inkişafının mahiyyəti, parametrləri və strategiyaları	21
1.3. Sosial inkişafın normativ-hüquqi bazası	27
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA COVID-19 PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ SOSIAL İNKİŞAFIN VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	33
2.1. COVID-19 pandemiyasının ölkədə yaratdığı problemlər	33
2.2. Pandemiya dövründə əhalinin pensiya təminatının təhlili	41
2.3. Pandemiya dövründə ünvanlı sosial yardım mexanizminin təhlili və məşğulluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.....	49
III FƏSİL. PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA SOSIAL İNKİŞAFIN MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏN İSTİFADƏ VƏ GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR	59
3.1. Dünya təcrübəsində COVID-19 pandemiyasının sosial inkişaf sahəsində yaratdığı problemlərin həlli yolları.....	59
3.2. Pandemiya dövründə sosial inkişafın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	72
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	74
Cədvəllərin siyahısı	78
Qrafiklərin siyahısı	78
Diagramların siyahısı	78
Şəkillərin siyahısı	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bu gün planetimiz və onun bir hissəsi olan Azərbaycan COVID-19 pandemiyasının yaratdığı dərin böhran və çətinliklər yaşayır. Dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri belə bu sınaq qarşısında aciz idi. 2020-ci il dünya tarixində insan sınaqları ili kimi qalacaq. İlin əvvəlindən sürətlə yayılan koronavirus pandemiyası təkcə bir nəfərin ölümünə kifayət etmir. Pandemiya səbəbindən dünya nizamı pozulmağa başladı. Məlumdur ki, belə şəraitdə məcburi məhdudiyətlər səbəbindən insanlar işə getmirdi, iş yerləri sürətlə bağlanırdı, indiyədək formalaşmış iqtisadi əlaqələr pozulurdu. Beləliklə, dünyada böyük sosial problemlər yaranmağa başlayırdı.

Pandemiya təkcə insanlara deyil, dövlətlərə də təsir edir. Hətta səhiyyənin yüksək səviyyədə olduğu ölkələrdə də bu sahədə ciddi çatışmazlıqlar var. Koronavirus pandemiyasına yoluxanların çoxu vaxtında tibbi yardım almadıqları üçün dünyasını dəyişir. Bir tərəfdən işsizlik orta və aşağı təbəqənin sosial vəziyyətini kəskinləşdirir. Mövcud reallıq Azərbaycan dövlətinin neqativ meyillərə ləyaqətlə cavab vermək, dövrün istənilən çağırışlarına cavab vermək bacarığını və əzmini nümayiş etdirir. Dövlətimiz lazımi iqtisadi və maliyyə imkanlarına arxalanaraq, ən çətin dövrlərdə insanların rifahının qorunmasına, özəl sektorun inkişafına daim dəstək olub və verməkdə davam edir.

Pandemiya dövründə dövlət tərəfindən həyata keçirilən çevik və hərtərəfli sosial müdafiə tədbirləri əhali tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Çünki bu çətin zamanda dövlət vətəndaşın yanında olduğunu bir daha sübut edir. Pandemiya zamanı əhalinin sosial rifahının qorunması üçün nəinki pula qənaət olunur, həm də vətəndaşlara hərtərəfli dəstək verilməsinə daha çox vəsait xərclənir. Çünki dövlətin əsas məqsədi Azərbaycan vətəndaşını dünyada baş verən pandemiyadan minimum zərərlə çıxarmaqdır və bunun üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir.

Sosial siyasət istənilən dövlətin siyasətinin tərkib hissəsidir və dövlət idarəçiliyində xüsusi yer tutur. İnkişafın müxtəlif mərhələlərində dövlət bu və ya digər istiqamətlərə üstünlük verə bilər. Dövlət idarəçiliyinin müasir daxili təcrübəsində

cəmiyyətin ehtiyaclarına adekvat olan dövlət sosial siyasətinin seçilməsi problemi müasir dünyada sosial dövlət modelinə ümumi sivilizasiya keçidinin baş verməsi ilə əlaqədar aktuallaşır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Xarici ədəbiyyatda sosial siyasət hərtərəfli tədqiq edilmişdir: onun mahiyyəti, strukturu, müxtəlif forma və qarşılıqlı təsir mexanizmləri və s. Müasir ölkəmiz üçün xüsusilə vacib olan siyasi transformasiyalar kontekstində sosial siyasətin xüsusiyyətlərinə çox diqqət yetirilir. Sosial dövlət anlayışı nəşrlərdə böyük nailiyyət və demokratiyanın qorunub saxlanmasının ən mühüm amili kimi təqdim olunur. Müasir şəraitdə həm mərkəzdə, həm də bölgələrdə dövlət idarəçiliyinin yeni konsepsiyasına keçidlə, cəmiyyətdə islahatların ümumi konsepsiyası ilə əlaqədar elm getdikcə daha çox sosial siyasət problemlərinə müraciət edir. Tədqiqat işləri həmçinin sosial siyasətin ayrı-ayrı problemlərinə ümumi elmi yanaşır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin əsas məqsədi rifah dövlətinin formalaşması prosesində Azərbaycan Respublikasında sosial siyasətin məzmununu və xüsusiyyətlərini hərtərəfli öyrənmək və koronavirus pandemiyası dövründə ölkənin sosial müdafiə tədbirlərini onun effektivliyini artırmaq üçün tövsiyələr hazırlamaqdır. Tədqiqat işinin məqsədinə uyğun aşağıdakı vəzifələri həll etmək qarşıya qoyulmuşdur:

- Əhalinin sosial inkişafının mahiyyəti, parametrləri və strategiyaları və normativ-hüquqi bazanın müəyyənləşdirilməsi;
- COVID-19 pandemiyasının ölkədə yaratdığı problemlərin müəyyənləşdirilməsi;
- Pandemiya dövründə ünvanlı sosial yardım mexanizminin təhlili və məşğulluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;

Dünya təcrübəsində COVID-19 pandemiyasının sosial inkişaf sahəsində yaratdığı problemlərin həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin tədqiqat obyektı sosial dövlətin formalaşması və pandemiya şəraitində dövlətin sosial siyasətidir. Tədqiqatın predmeti Azərbaycan Respublikasında sosial dövlətin formalaşması kontekstində dövlət sosial siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi mexanizmidir.

Tədqiqat metodları: Koronavirus pandemiyası şəraitində Azərbaycanda sosial inkişaf istiqamətləri mövzusu günümüzdə aktual mövzulardan biridir. Bu səbəblə tədqiqat işinin tədqiqi prosesində statistik təhlil, qruplaşdırma və müqayisə, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma, sintez, induksiya və digər metodlarından istifadə ediləcəkdir.

Tədqiqat işi yuxarıda göstərildiyi kimi bir neçə metodlarla aparılacaqdır, bunlardan birincisi təhlil metodudur. Tədqiqat işlərində ən çox istifadə olunan metodlardanıdır. Tədqiqat işində təhlil metodları, Covid-19 pandemiyası, onun sosial inkişaf sistemində yaratdığı problemləri, sosial inkişafın təminatına təsiri məsələlərini konkret şəkildə öyrənməkdən ötrü hazırlanmışdır.

İkinci üsul sintez üsuludur. Birinci metoddan fərqli olaraq, sintez daha ətraflı öyrənmək üçün ayrı-ayrı elementləri (xüsusiyyətləri, atributları) vahid bir bütövə birləşdirməyi nəzərdə tutur. Bu tədqiqat metodu analiz üsulu ilə çox əlaqəlidir, çünki həmişə ayrı-ayrı analizlərin nəticələrini birləşdirici əsas element rolundadır.

İstifadə edilən üçüncü metod isə müqayisəli metoddur. Bu metodun köməyi ilə son analiz olunan tədqiqat işləri və ədəbiyyatlar qarşılaşdırılacaq və tədqiq ediləcəkdir. Araşdırılmış ədəbiyyatlar vasitəsilə Covid-19 pandemiyasının dünyada yaratdığı problemlər, sosial inkişafın təmin olunmasında yaratdığı problemlər haqqında statistik təhlil müqayisə ediləcəkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasında sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının konseptual əsaslarından, konkret istiqamətlərindən və göstəricilərinin dinamikasından istifadə edilmişdir. Sosial sferanın dövlət tənzimlənməsi siyasətindən, dövlət tənzimləmə mexanizmlərindən və konkret tədbirlər üzrə sosial-iqtisadi nəticələrindən istifadə olunur. Regional sosial-iqtisadi inkişafa aid proqramlar, yoxsulluğu azaltmaq və davamlı inkişafa aid proqramlar üzrə sistemin əsas göstəriciləridir və aparılan islahatların praktiki və nəzəri əsaslarından istifadə edilir. Dissertasiya işində Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatlarından, nazirliklərin materiallarından və hesabatlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hal-hazırda mövzu yeni olduğu üçün mövzuya aid materialların və ədəbiyyatların azlığı tədqiqat işinin məhdudiyyəti sayıla bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Qlobal böhranlar və pandemiya prosesi sosial dövlətin mədəni, mədəni və sosial-iqtisadi əsaslarının dəyişməsinə gətirib çıxarır. Pandemiya əleyhinə idarəetmə prosesində əsas şərt, ilk növbədə, sosial təhlükəsizliyin təmin edilməsi və fərdin mənafeələrinin qorunmasıdır. Pandemiya dövründə cəmiyyətin müxtəlif institutlarının, onun ayrı-ayrı sosial qruplarının maraqlarının əlaqələndirilməsindən ibarət olan sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında sosial münasibətlər sistemində əhalinin sosial müdafiəsinin mahiyyətinin açılmasına töhfə verən nəzəri inkişaf istiqamətləri təqdim edilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Bu tədqiqatın nəticələri, o cümlədən nəticələr və tövsiyələr dövlət sosial siyasətinin mahiyyəti haqqında elmi fikirləri yeniləməyə və genişləndirməyə, habelə sosial dövlətin formalaşması kontekstində onun səmərəliliyinin artırılması perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verir. Tədqiqat işində olan ayrı-ayrı nəticələr və tövsiyələrdən pandemiya dövründə sosial siyasətin dövlət və regional modellərinin işlənilməsində, qanunvericilik fəaliyyətində, ictimai-siyasi proqnozlaşdırmada, əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin dövlət idarəçiliyində istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. SOSIAL İNKİŞAFIN KONSEPTUAL VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Sosial siyasətə və əhalinin sosial inkişafına nəzəri yanaşmaların təkamülü

Dövlətin sosial siyasəti konseptual əsaslardan və strateji məqsədlərdən danışarkən hazırda mövcud olan modellərə diqqət çəkir: əhalinin iştirak səviyyəsinə riayət olunmasına istiqamətlənmiş liberal (İngilis-Amerika) və kontinental (institusional) modellər. Analitiklərin fikrincə, sosial siyasətin, sosial inkişafın və sosial peşə probleminin sosial dövlətin elmi sahəsi olaraq sosial təminat konsepsiyasının daxilində inkişaf edir. Bununla yanaşı, qeyd etmək olar ki, son illər bir çox ölkələrdə sosial siyasət xüsusi tədqiqatların predmetinə çevrilib. Çünki bu sahələrdə tədqiqat artan maraq, bu ölkədə sosial sabitliyin yaxşılaşdırılması üçün, cəmiyyətin böyük bir hissəsi sosial model axtarmaq kifayətdir. Bu maraq iqtisadi böhranlarda əhali üçün sosial sabitliyinin təmin edilməsində dövlətin artan tələbatının olması ilə bağlıdır.

Hesab edilir ki, sosial siyasət elmi mövzu kimi diqqəti təsadüfən özünə cəlb etməyib, sosial siyasətin konseptual əsasları əsrlər boyu mütəfəkkirlər tərəfindən qurulub və inkişaf etdirilib. T.Sidorinin sözlərinə görə, gələcək sosial siyasət üçün ilk məlumatlar XVIII əsrdə meydana çıxmışdır. Həmçinin sosial siyasət anlayışı XIX əsrin 50-ci illərində Avropa jurnalistikası və tədqiqat materiallarında istifadə olunmağa başlayıb.

Ümumi rifah dövləti anlayışı alman alimi Lourens fon Şteynin əsərlərində ilk dəfə istifadə edilmişdir. Alman elmi hüququnun bu günü və gələcəyi ümumi rifah dövləti öz hökuməti vasitəsilə bütün təbəqələrin və insanların mütləq hüquqi bərabərliyini təmin etməlidir ki, deyilir. O, ümumi vətəndaşların iqtisadi və sosial tərəqqisini təmin etməlidir, çünki son nəticədə bir-birinin inkişafı digərinin inkişafına gətirib çıxarır, bu mənada sosial dövlət məsələsidir. Bütün insanların bərabərliyi ümumi rifah dövlətinin əsas xüsusiyyətlərindən biridir, dövlətin və cəmiyyətin əvvəlki ikiliyi şəxsiyyətin və dövlətin ikiliyi ilə əvəz oluna bilir, dövlətin əsas məqsədi iqtisadi və sosial tərəqqiyə nail olmaqdır (Rzayeva E. 2017: s.65-66).

Rifah dövlətinin məzmununun bu cür şərhə J.Ofner, F.Nauman, V.Vaqner tərəfindən dəstəkləndi. Ümumi olaraq, rifah dövlətini fərqli edən əsas meyar sosial mənşəyinə baxmayaraq cəmiyyətdə bütün üzvlərə yönəlmiş sosial paternalizm idi. Həmçinin vurğulamaq olar ki, sosial institutlar ortaya çıxan zaman, sosial qaydalar və sosial siyasət haqqında klassik fikirləri M.Weber, E.Dürkheym, Q.Zimmel, P.Sorokin irəli sürmüşlər. Göstərilən tədqiqatçıların tədqiq etdikləri əsərlərdə sosial institutun yaranması haqqında klassik fikirlər irəli sürüblər (Калашников С.В. 2004).

XX əsrin əvvəllərində V.Sombartın əsərlərində sosial siyasətlə bağlı epizodik məlumatlar yox, bu hadisə haqqında ətraflı nəzəri fikirlər irəli sürülməyə başladı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, təkzibolunmaz fakt ondan ibarətdir ki, sosial siyasət üzrə məzmunun müasir mənada öyrənilməsi və dərk edilməsi XX əsrin ortalarından başlayıb. Həmin dövr üzrə Qərbin sosioloji, siyasi və iqtisadi fikri olaraq sosial siyasətin cəmiyyətdə rifah dövləti və sosial ədalət prinsiplərinin bərqərar olmasında rolunu müəyyən etmək zərurəti yarandı.

Bazarda dövlət və digər fəaliyyət strukturları müəssisələri şəbəkə və bu müəssisələrin şəbəkə fəaliyyəti ilə müqayisə edilə bilməz. Təmiz bazar sistemi ideyası-ənənəvi suverenlik və hegemonluq prinsipi kimi təqdim olunur ki, ümumi anlayışdır. K. Marksın irəli sürdüyü sosial sistem fikrində hər hansı bir iqtisadi strukturu, sosial-iqtisadi hegemonluq tanınır. O yazırdı: Hər bir cəmiyyət üçün müəyyən məhsullar səciyyəvidir və bu məhsullar-münasibətlərə digər münasibətlərə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu ümumi aydınlığı nəzərə alaraq, digər rənglər azalır, onların xüsusiyyətlərini gücləndirir. Bu, tərkibində olan hər şeyi, münasibətləri müəyyən edən xüsusi bir efirdir.

Bütün bunlardan belə nəticə çıxarmaq olmaz ki, özəl nəşriyyat fəaliyyəti inkişaf prosesində bir qurum olmamışdır. P. Marks və F. Engels Kommunist Partiyasının manifestində yazırdı ki, son nəticə olaraq istehsal birlik fərdlərinin əlində cəmlənib.

Sosial-iqtisadi sistemin birtərəfli başa düşülməsi, üstünlük ideyasının və mütləq prinsipin təkamülü bir strukturun iqtisadi siyasəti üçün konseptual əsas ola bilməz.

Hesab olunur ki, sosial siyasətin müəyyənləşdirilməsində, nəzəri əsaslarda bu cür yanaşma tətbiq edilə bilməz. Milli iqtisadiyyat baş verən dəyişikliklər sübut edir ki, təmiz bazar iqtisadiyyatı ideyası düzgün deyil. Təmiz bazar iqtisadiyyatı fikir, bazar fikir özünü tənzimləyən əsaslanır. Bu dəyişiklik nəticəsində bürokratik bazar genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi idi. Son nümunə kimi sovet bazarlarını qeyd edə bilərik. Bu bazar biznes elitasının zəiflədiyi bir ölkədə əhəmiyyətli bir gəlir əldə etdilər. Ötən əsrin sonunda edilmiş kontekstində müqayisəli sosial tədqiqat Qərb ölkələrində 60-70-ci illər, sosial dövlət və onun sərhədləri üçün, modernləşdirilməsi sənaye istehsalının artması və nəticə ki, nəticəyə edilmişdir. Bu dövrdə sosial siyasətə kritik yanaşma ortaya çıxmağa başladı. Sosial siyasət və sosial qurum arasında münasibətlərin şifrəsini açan bir neçə məqalə dərc edilmişdir.

Ötən əsrdə son rübdə Qərb alimləri üzrə diqqət sosial siyasət tipologiyasına yönəlmişdi. Dünyada sosial siyasətin tipologiyasını C.Espinq-Andersen (Böyük Britaniya) vermişdir və indi bu tiplərə neoliberal, sosial-demokratik, mühafizəkar modellər daxildir. Burada hər üç növün dünya həddləri daxilində ortaq cəhətləri üzə çıxdı. Neoliberal tipin bazardan asılılığına, güclü gəlir təbəqələşməsinə və hökumətin müdaxiləsinə və sosial təhlükəsizlik şəbəkələrinə bazar ödənişlərinin tənzimlənməsinə xüsusi diqqət yetirildi. Qeyd olunub ki, sosial tip bazar konyukturasından asılılıq, təbəqələşmənin aşağı səviyyəsi, intensiv dövlət təminatı və maliyyələşməsi ilə xarakterizə olunur. İngilis tədqiqatçısı Robert Pinker sosial siyasət modellərinin tipologiyasını verməyə ilk cəhd edənlərdən biri olmuşdur. R.Pinker sosial siyasətin aşağıdakı modellərini mühakimə edir (Rzayeva E. 2017: s.67).

- Qalıq modeli - yalnız ehtiyacı olanlara kömək edilməli olduğu iddia edilir. Dövlət büdcəsindən sosial ehtiyaclar üçün vəsaitin yalnız qalıq əsasda ayrılmasını təmin edir. Ona görə də sosial yardımın yalnız əhalinin ən çox ehtiyacı olan hissəsinə veriləcəyi gözlənilir.

- İnstitusional model - dövlət cəmiyyətin bütün sahələrinin ehtiyaclarını ödəmək üçün mövcud resurslardan istifadə edir. Lakin bu, resursların ən səmərəli

bölüşdürülməsinin mümkün olmadığını və bu modelin qurulduğu ölkələrdə əlavə sosial xidmətlərə ehtiyacı olan sosial qrupların olacağını nəzərə almır.

R.Pinkerin təqdim etdiyi simulyasiyalara bənzər simulyasiyalar Riçard Titmus tərəfindən təklif edilmişdir. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, üç model var:

1. qalıq modeli;
2. sənaye inkişafı modeli (mühafizəkar, korporativ);
3. institusional ayırma modeli.

Robert Pinker və Richard Titmusun modelləri arasındakı fərqləri vurğulamaq üçün aşağıdakı xüsusi cədvəl tərtib edilmişdir.

Cədvəl 1: Sosial siyasət modellərinin müqayisəsi

Müqayisə parametrləri	Sosial siyasət modelləri		
	Qalıq modeli	Industrial iqtisadi model	Instrumental-bölgü modeli
Digər adı	Liberal	Konservativ, korporativ	Dövlət bölgüsü-sosialist
Modelin tipi	Passiv	Əsasən passiv	Aktiv, konstruktiv
Dövlətin rolu	Passiv	Əsasən passiv	Aktiv
İctimai və xeyriyyə cəmiyyətlərinin rolu	Bir qədər aktiv	Əsasən passiv	Bir qədər passiv
Sosial müdafiənin aparıcı subyekti	Əhalinin ən kasıb hissəsi	İşləyən hissə	Əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar
Maliyyələşdirmə prinsipləri və mənbələri	1. Bütçə vəsaitləri qalıq prinsipi ilə ayrılır; 2. xeyriyyə və ictimai təşkilatların vəsaitləri	Sosial sığorta sisteminin vəsaitləri	Dövlətin iqtisadi resurslarının səmərəli bölgüsü
Məqsəd	Sosial xəstəliklərin müalicəsi	Əsasən sosial xəstəliklərin müalicəsi, qismən profilaktika	Sosial xəstəliklərin profilaktikası

Mənbə: Rzayeva E. 2017: s.69, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Fikrimizcə, ilk növbədə, “sosial siyasət” anlayışının məzmununu aydınlaşdırmaq lazımdır. İqtisadi ədəbiyyatda sosial siyasət adətən dar mənada dövlətin gəlirlərin müxtəlif qruplar arasında bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı fəaliyyəti, geniş mənada sosial siyasət kimi - makroiqtisadi tənzimləmə, cəmiyyətdə sabitlik istiqaməti kimi başa düşülür (Кириллов А.Л., Кучкаров З.А. 2006).

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən sosial siyasət konsepsiyasının məzmunu ilə bağlı düstur elmi dövriyyədə olan düsturlardan yalnız biridir. Bu gün sosial siyasətin bir çox tərifləri var. Lakin bu təriflər arasında aşağıdakı tərif bizim üçün xüsusi maraq kəsb edir. Sosial siyasət dövlət üzrə daxili siyasətin tərkibində olan hissələrdən biridir, sosial proqramlarda və praktika üzrə həyata keçirilir, əsas əhəlinin qruplarında olan maraqlar cəhətdən münasibətləri tənzim edir.

Sosial siyasət üzrə geniş məzmunu aşağıdakıları daxil etmək olar:

- dövlət strukturundan asılıdır;
- cəmiyyətdə sosial struktur konteksti üzrə formalaşmışdır;
- ölkədə sosial inkişafın konsepsiyaları kimi çıxış etmişdir;
- dövlət üzrə iqtisadi siyasətdən asılılığı mövcuddur və onun il sıx əlaqəlidir;
- resursların ictimai maraqlara uyğun bölüşdürülməsi üzrə tədbirlər sistemindən ibarətdir.

“Sosial siyasət” anlayışının məzmunu bu müəlliflərin istifadə etdiyi konsepsiyanın məzmunu ilə ziddiyyət təşkil etmir. Bununla belə, hesab edirik ki, bəzi düzəlişlərə ehtiyac var. Hesab olunur ki, “sosial siyasət” konkret sahə ilə, insan həyatı ilə əlaqəli şəkildə olmalıdır. Lakin yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, dövlətin maraqlarını təmin edən şərtlər, suverenlik, ərazi bütövlüyü və dövlət təhlükəsizliyini təmin etməkdir, ölkədə gömrük, maliyyə və digər maneələrdən azad olan vahid iqtisadi məkanın saxlanması, mal və xidmətlərin sərbəst dövriyyəsi. Fikrimizcə, milli inkişafın daxili amilləri baxımından inkişafa və bazar münasibətlərinə paralel keçid mövcuddur. İslahatların həyata keçirilməsi dərinləşdirilməlidir. İqtisadi əlaqələr kosmosdan kənarda inkişaf etmir. İqtisadi münasibətlərin daha geniş sosial konteksti meydana çıxır. Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə sosial münasibətlər iqtisadi münasibətlərlə uzlaşır (Rzayeva E. 2017: s.70).

İqtisadi və sosial münasibətlər bir-biri ilə əlaqəli olduğu və bir-birini tamamladığı bir dövrdə bazarın roluna yalnız mübadilə münasibətlərini əhatə edən və onun iştirakçılarını yalnız qiymət tənzimlənməsi ilə əlaqələndirən mexanizmlər kimi

dəyərləndirmək düzgün deyil. Bazar həm dövlət, həmçinin sosial institutların vasitəsilə tənzim olunur. Bütün bunların növbəsi olaraq bizi ilk növbədə iqtisadi və sosial münasibətlərin nəzərdən keçirilməsi məcbur edir.

İngilis sosioloqu Q. Espin-Adersenin təklif etdiyi təsnifat geniş yayılmışdır:

- neoliberal;
- mühafizəkar korporatist;
- sosial-demokratik (Skandinaviya) modeli.

Yuxarıdakı təsnifatın güclü tərəfi sosial siyasətin mahiyyətinin qiymətləndirilməsinin siyasi və makroiqtisadi metodlarında, zəif tərəfi isə istifadə olunan qiymətləndirmə metodlarının məlum konvensionallığındadır. Tədqiqatçılar məşğulluq səviyyəsini, yoxsulluğu, gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsini və s. səciyyələndirən digər sosial siyasət modellərini də qeyd edirlər. Onların qlobal xarakteristikası daha əhəmiyyətlidir. Birbaşa və aktiv siyasət tədbirləri ən dolğun şəkildə dirigizm konsepsiyasına əsaslanan, daha çox fransız siyasi, iqtisadi və sosial fikir məktəbinin nəzəri mövqelərinə əsaslanan rifah dövləti modelində ifadə olunur. Bu konsepsiyanın əsas müddəalarını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar. Cəmiyyət təbii sayılan hökmranlıq və hakimiyyət prinsipi əsasında qurulur və dövlət sosial, iqtisadi və siyasi qrupların mənafeyindən yüksəkdə dayanır, onların maraqlarının toqquşmasının yol verilən həddən artıq sıçramasına imkan vermir. Diriqizm təkcə iqtisadi inkişaf sferasını deyil (keynsçiliklə müqayisədə) cəmiyyəti bütövlükdə nəzərdən keçirən və buna görə də dövlətin sosial məsuliyyətinin geniş şərhindən irəli gələn konsepsiya və siyasətdir.

1930-1940-cı illərdə güclü nəzəri və siyasi impuls almış sosial dövlətin formalaşması 20-ci əsrin ortalarından praktiki mərhələyə qədəm qoydu və inkişafın ən mühüm iki amilinin: uzunmüddətli iqtisadi artım dövrü və milli gəlirin bölüşdürülməsi üçün sosial tarazlıq mexanizminin formalaşması nəticəsində baş vermişdir. Bu, dövlət siyasəti nəzəriyyəsinin işlənilməsi üçün hazırlanmasını tələb edirdi. Keynsçi konsepsiyada müəyyən edilən tənzimləmə üsulları sistem xarakterli olan kəskin böhran şəraitində

Qərb ölkələrinin inkişafındakı ziddiyyətləri həll etməyə imkan verdi. Lakin eyni zamanda, xüsusilə sosial-iqtisadi və siyasi proseslərin beynəlxalqlaşması, elmi-texniki inqilabın inkişafı ilə əlaqədar olaraq, cəmiyyət dövrün yeni çağırışı ilə üzləşdi. Buna uyğun olaraq dövlətin rolunun artırılması konsepsiyasının tərəfdarları dövlət siyasətinin məqsəd və vasitələri problemini yeni formada qaldırdılar. O, əsas diqqəti strateji məsələlərə - uzunmüddətli sabit artım templərinin təmin edilməsi probleminə yönəlmişdir, bu mərhələdə sosial aspektlər törəmə, asılı dəyişənlər kimi nəzərə alınır. Beləliklə, idarəetmə nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı əsasında formalaşan yeni siyasət, əslində, 2-3 onillik ərzində yeni dövrdə modernləşmənin fundamental problemlərinin həllini təmin etməyə imkan verdi (Бакалдина Е.С. 2019: s.10-11):

- inkişafın sabitliyi (sosial-iqtisadi və siyasi baxımdan);
- cəmiyyətin inkişafının müxtəlif aspektlərinə təsirli və çevik siyasi və institusional təsir mexanizmlərini formalaşdırmaq.

XIX-XX əsrlərin əvvəllərində ədəbiyyatda əməyin elmi təşkili tətbiq edilərkən, işçilərin əməyinin səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən sosial mühitin inkişafına daha çox diqqət yetirilməyə başlandı. F.Teylor bildirib ki, personalın motivasiyası yalnız əmək haqqının artırılması ilə məhdudlaşmır, onu işçilərin yeməklərinin təşkili, onların övladları üçün məktəb və uşaq bağçaları, təhlükəsiz əmək şəraitinin yaradılması və s. ilə əlavə etmək lazımdır. Q.Ford öz müəssisəsində sosial mühit üçün şərait yaradaraq işçilərin əmək şəraitinin təhlükəsizliyi və rahatlığının, onların mənzil problemlərinin, istirahət formalarının öyrənilməsi ilə məşğul olan illərdən biri olan sosioloji şöbə təşkil etmişdir. Təşkilatın idarə edilməsində əmək münasibətlərinin sosial aspektlərinə dair analitik məlumatlardan istifadə edilmişdir. 20-ci illərin sonuna qədər. XX əsrdə müəssisələr M.Veberin rasionalizmi və A.Smitin “iqtisadi insan” konsepsiyasına əsaslanan işçiyə rasion-praqmatik yanaşmadan istifadə edirdilər (Дэкерс Л. 2007: s.301).

Alimlər sosial mühitin inkişafının əməyin səmərəliliyinə təsir etmədiyini müdafiə edirdilər. Onların anlayışında insan ehtiyacları nəzərə alınmayan istehsal aləti idi.

Kadrların idarə edilməsinə sosial yönümlü yanaşmaların formalaşmasında yeni mərhələ Elton Mayonun əsərləri ilə bağlıdır. Hawthorne eksperimentini apardıqdan sonra Mayo insan münasibətləri konsepsiyasını yaratdı, ona görə əməyin təşkilinin sosial amilləri təşkilatın idarə edilməsində mühüm komponent idi. E. Mayonun ideyaları 20-ci əsrin ortalarında işlənmiş işçilərin davranış motivasiyasının yeni nəzəriyyələrinin əsasını təşkil etmişdir. A.Maslou, F.Hersberq, D.Makqrekor və başqaları. Rusiya elmi ictimaiyyətində təşkilatın sosial siyasətinin nəzəri əsasları A.Qastev, P.M. Kerzhentsev əsərləri ilə insanların işdən məmnunluğu, əmək kollektivlərində əlverişli sosial-psixoloji mühitin yaradılması kimi amillərlə təqdim olunur (Оксинойд К.Э., Розина Е.В. 2012: s.33).

Bu gün təşkilatda sosial mühitin yaradılmasına çox diqqət yetirilir. Praktiki təcrübə toplanmış, əməyin təşkilinin sosial formaları ilə bağlı xarici və rus alimlərinin işlənib hazırlanması istehsalatda sınaqdan keçirilmişdir. Rusiya alimlərinin və xarici müəlliflərin tədqiqatları təşkilatların sosial inkişaf prinsiplərinin Rusiya şəraitinə uyğunlaşdırılması üçün nəzəri və metodoloji əsas rolunu oynadı. Hazırda biznes və istehsalat sahəsində aparılan bütün islahatların əsasını sosial komponentin gücləndirilməsi və inkişafı təşkil edir ki, bu da təşkilatın həyata keçirdiyi sosial proqramların əhəmiyyətinin artmasına səbəb olur. Akademik L.İ.Abalkinin fikrincə, əmək məhsuldarlığının artmasının əsas amilləri insanların öz peşə və sahibkarlıq bacarıqlarını reallaşdırmaq imkanlarının yaradılması, sosial prioritetlərə yönəlmiş etibarlı və tam hüquqlu məşğulluq sisteminin yaradılmasıdır (Абалкин Л.И. 2007: s.156).

İnkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin tək-cə hər hansı əmtəə və xidmətlərin istehsalı mənbəyi kimi deyil, həm də insanın özünü həyata keçirməsi, sosial ehtiyaclarını təmin etmək imkanı kimi qəbul edilən təşkilatlara münasibəti dəyişir. ehtiyaclar. Bunu P.Drukerin şirkətin tək-cə iqtisadi məqsəd deyil, həm də sosial öhdəlikləri olması fikri də təsdiq edir. Sonralar bu ideya təşkilatın sosial məsuliyyət konsepsiyasının əsasını təşkil etdi, ona görə idarəetmənin əsas vəzifələri müxtəlif peşə qruplarının maraqlarının tarazlığını müəyyən etmək, təmin etmək və

saxlamaqdan ibarətdir. Eyni zamanda, əsas diqqət kollektiv və fərdi işçilərin sosial müdafiəsi sisteminin qurulmasına yönəldilir ki, bu da korporativ strategiyanın həyata keçirilməsinin müvəffəqiyyəti və nəticədə şirkətin mənfəətinin artması çox dərəcədə asılıdır (Благов Ю.Е. 2011: s.34).

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, təşkilatın işçilərinin sosial müdafiəsi sisteminin formalaşdırılması problemləri XIX əsrin sonlarından alimləri maraqlandırır. Bəziləri işəgötürənin istifadə etdiyi sosial mexanizmlərin təşkilatın səmərəliliyinə və mənfəətin artmasına təsirini müdafiə edir, digərləri isə belə bir təsirin olmadığı qənaətindədirlər. Hazırda təşkilatın sosial siyasətinin formalaşdırılması zərurəti həm dövlət, həm də biznes ictimaiyyəti tərəfindən şirkətlərin strateji inkişafının əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul edilir. Müasir təşkilatların elmi-nəzəri bazası və praktiki təcrübəsinin təhlili məlumatlarını ümumiləşdirdikdən sonra təşkilatın sosial siyasətinin məqsədlərini formalaşdırır və vəzifələrini sistemləşdirir, bunlardan başlıcası həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır (Беринцева И.Н. 2015: s.33).

Göstərilən sosial siyasətin məqsəd və vəzifələri, işçilərin sosial müdafiəsi sisteminin formalaşmasında və təşkilatın sosial müdafiəsi vasitəsilə səmərəliliyinin artırılması mexanizmlərinin işlənilməsində müasir təşkilatların fəaliyyət praktikasında istifadə edilə bilər.

1.2. Əhalinin sosial inkişafının mahiyyəti, parametrləri və strategiyaları

Son zamanlar insanların həyat səviyyəsini və rifah halını xarakterizə edən sosial parametrlərin tətbiqində İqtisadi İnkişaf qanunauyğunluqlarının ifadəsi bu gün nəzəriyyədə geniş tanınmayıb. Sosial imkanlar insanların daha yüksək həyat səviyyəsini səciyyələndirən kompleks göstəricilərə bölünür, göstəricilər diapazonu isə bütün sosial qrupların maraqlarını əks etdirir. Ümumiyyətlə, bütün indeks müxtəlif sosial qruplar arasında fərqləri nəzərə almadan insanların orta həyat səviyyəsini əks etdirir. Necə göstərmək olar ki, bu problemlər dövlətin müəyyənləşdirdiyi hüquqi çərçivəyə düşür. Sosial siyasət geniş mənada əhalinin və müxtəlif qrupların sosial statusunun qorunmasına və dəyişdirilməsinə yönəlmiş siyasətdir. Sosial siyasətin əsas məqsədi sosial vəziyyətə təsir etməkdir. Vəziyyət sosialdır, sakinlərin və cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin həyat xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək çətindir. Sosial təbəqə və qrupların həyat tərzinə müxtəlif amillər təsir göstərir. Sosial vəziyyəti müəyyən edən sosial şərtlərə aşağıdakılar daxildir:

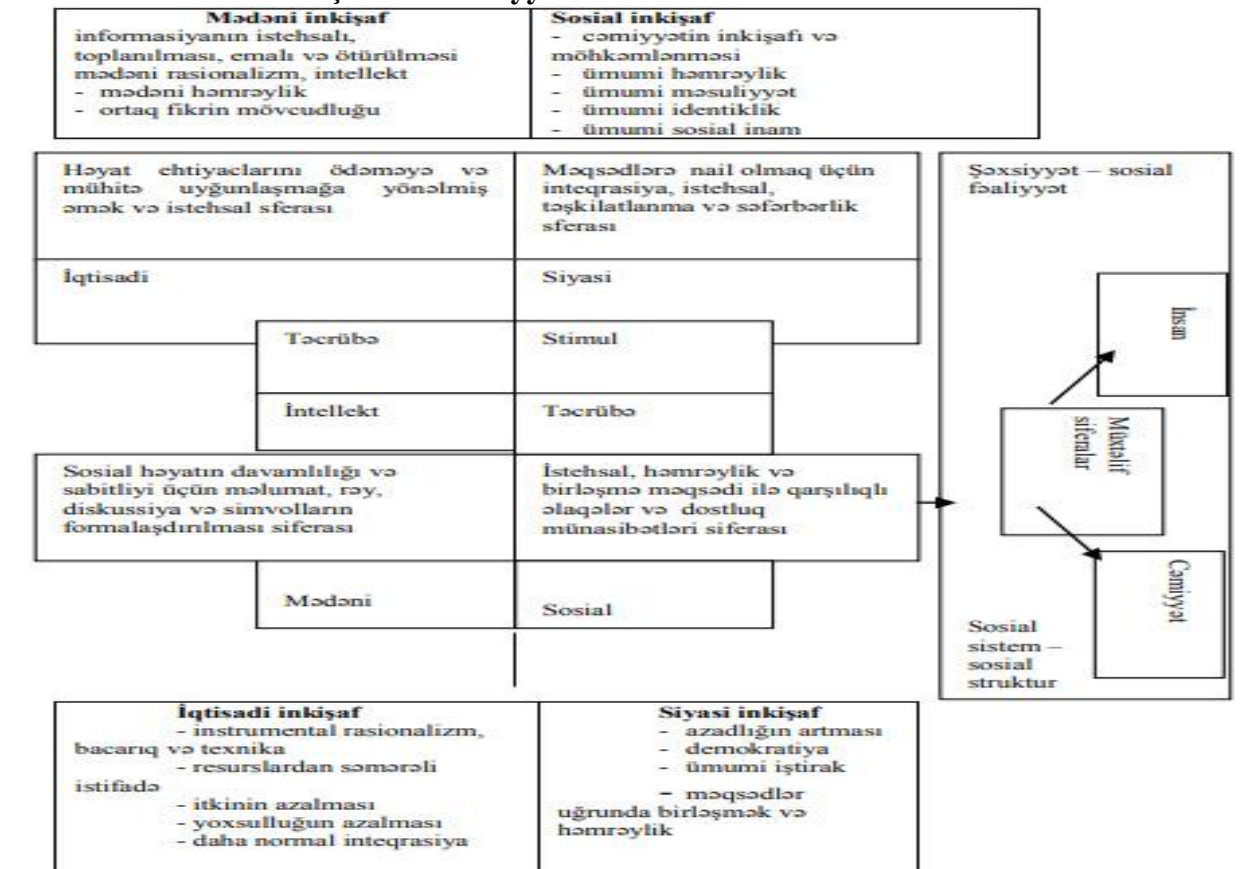
- cəmiyyət üzrə əsaslanmış sosial-iqtisadi quruluş;
- mülkiyyət üzrə münasibətlər;
- iqtisadi şərait;
- ekoloji təhlükəsizliklər;
- Sosial təminat və sosial müdafiə.

Sosial şərtlərin müəyyənləşdirilməsində sosial siyasətin əhəmiyyətini anlamaq vacibdir. Sosial status parametrlərinə həyat keyfiyyəti, maddi rifah və s. daxildir. Yaşayış minimumunun göstəriciləri gəlir, sosial ödəmələr, biznesdən gəlirlər və s. daxildir: həyat və əhalinin keyfiyyət göstəriciləri kollektiv xarakteristikaların göstəriciləri ilə məhdudlaşmır. Sosial xidmət sistemi, əhalinin təhsil səviyyəsi və səhiyyə xidmətlərinin əhatə dairəsi əhalinin həyat səviyyəsidir. Sosial-istehlakçı davranışında, insan xoşbəxtliyində, ailənin rolunda və dəqiq müəyyən edilə bilməyən digər keyfiyyətli davranışda əhalinin həyat tərzini nümayiş etdirmək olar. Sosial siyasətin mühüm bir hissəsi siyasi fəaliyyətlərdir. Demografiyaya aid problemlər

birbaşa əmək bazarında öz təsirini göstərir. Doğum nisbətinin azalması və əhalinin qocalması, əmək bazarındakı problemlər fiskal siyasətin dəyişməsinə səbəb olur (Musayev A.F., Qarayev İ.Ə. 2013: s.70).

Sosial dövlət iqtisadi, siyasi, mədəni və sosial sahələrin hərtərəfli inkişafına yönəlib. Bu mənada əhalinin rifah halının yüksəldilməsi mövcud cəmiyyətin tərəqqisini nəzərdə tutur. Sosial dövlət davamlı sosial inkişaf və bu inkişafın idarə edilməsi mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi əsasında şəxsiyyətin və cəmiyyətin tarazlaşdırılmış tərəqqisinə nail olmaq üçün kompleks fəaliyyət planı və strategiyasını həyata keçirir. Sosial dövlətin əsas ideyası sosial ədalət prinsipinə əsaslanaraq cəmiyyətdə heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən sosial inkişafa nail olmaqdır. Aşağıdakı Şəkil 1. əhalinin sosial rifahının yaxşılaşmasına və sosial inkişafına təsir göstərən meyllər göstərilir.

Şəkil 1: Cəmiyyət və onun müxtəlif sferaları

Mənbə: Məmmədova S.D. 2017: s.64, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sosial inkişaf prosesi sosial həyatın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqələndirilir və fərdin və cəmiyyətin tərəqqisini nəzərdə tutur. Sosial inkişaf dəyərlər və davranış sistemi olan sosial institutların fəaliyyətini müəyyən edir.

Şəkildən görünür ki, sosial dövlətin inkişafı iqtisadi, siyasi, mədəni və sosial sahələrin kompleks inkişafından asılıdır. Sosial dövlətin sosial siyasəti bu sahələrin inkişafına təsir edən göstəricilərin təmin edilməsini nəzərdə tutur və bu sahələrin inkişafı bilavasitə cəmiyyətin yaxşılaşdırılmasını, insanların rifah halını artırır. Müasir dövrdə dövlətin sosial siyasətinin tənzimlənməsi istiqamətində fəaliyyətin genişləndirilməsinə ehtiyac var. Dövlətin sosial funksiyasının xüsusi xarakter alması sosial dövlət üzrə inkişafa imkan verir. Bu proseslər uyğun olaraq bağlıdır ki, sosial sahə iqtisadiyyatdan üstündür, layiqli həyat şəraitinin təmin edilməsi dövlətin əsas məqsədinə çevrilib. Dövlətin sosial-iqtisadi sferada tənzimlənmə istiqaməti olaraq məqsədyönlü fəaliyyətin sosial siyasət prinsiplərini müəyyən edir. Bu mənada sosial siyasətlər dövlət üzrə başqa təsərrüfat subyektlərinin tam hüquqlu yaşayış və əmək şəraitinin təmin edilməsinə yönəlmiş fəaliyyətidir. Dövlətin sosial sahədə həyata keçirdiyi islahatların əsasında sosial siyasət dayanır. Ümumi olaraq, sosial siyasətin dövlət üçün, yerli özünüidarəetmə orqanları üzrə, müəssisələrdə və təşkilatlarda əhalini işsizlikdən və istehlak qiymətlərinin yüksəlməsindən qoruyan kompleksli sosial-iqtisadi tədbirlərə aid sistemdir. Müasir qloballaşmada proses analoji islahatlara səbəb olmuşdur. Milli, beynəlxalq və submilli sosial siyasətlərin ölkələri yoxsulluğa qarşı qlobal konsensusa gələrək inkişaf etməkdə olan sosial cəmiyyəti transformasiya etməyə sövq etmişdir (Məmmədova S.D. 2017: s.65).

Rayonun sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası regionların bu vəzifələrin həllinə rəşional töhfəsini nəzərə almaqla, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının uzunmüddətli vəzifələrinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş tədbirlər sistemidir, onların inkişafının real ilkin şərtləri və məhdudiyətləri ilə müəyyən edilir. Strategiyanın formalaşdırılması “regionun sosial-iqtisadi inkişafının idarə edilməsində əsas, müəyyənədicisi həlqədir”. Belə görünür ki, strateji planın mütləq əhəmiyyəti onun həyata keçirilməsinin tənqidi

təhlilinə ehtiyacı ifadə etməlidir, lakin bu, mövcud normativ-metodoloji bazada nəzərdə tutulmayıb (Шпакова Р.Н. 2019: s.2).

Son 15 ildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə yönəlmiş sosial layihələrə 80 milyard dollar vəsait ayrılıb. dollardan çox Bunlara regional inkişaf proqramları, yoxsulluğun azaldılması üzrə 3 dövlət proqramı çərçivəsində xərclənən vəsaitlər, o cümlədən Dövlət Neft Fondu və dövlət büdcəsindən birbaşa maliyyələşdirilən dövlət infrastruktur layihələri və s. daxildir. Qısa müddət ərzində xərclənən bu məbləğ ölkənin iqtisadi potensialı ilə müqayisədə çox böyükdür. Hər il orta hesabla ÜDM-in 7-10 faizi və ya ümumi dövlət büdcəsi xərclərinin 20-30 faizi civarında dəyişən bu məbləğ dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün ciddi imkan kimi qiymətləndirilməlidir. Sosial siyasətin prioritetliyi təkcə dövlət vəsaitlərinin ayrılmasında deyil, həm də baxışda və institusional dəyişikliklərdə özünü göstərir. Belə ki, 2019-cu ildə Prezident yanında Sosial Araşdırmalar Mərkəzi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi (DOST) yaradılıb. Görünür, hakimiyyət həqiqətən də bütün məsuliyyəti ilə sosial proseslərin ciddiliyini dərk edir və bu sahədə dönüş yaratmaq istəyir. İndiyədək dövlətin sosial siyasətinin məqsədləri aşağıdakılardır:

- Müvəqqəti də olsa əlavə iş yerləri yaratmaqla işsizlik problemini nisbətən yüngülləşdirmək;

- Ən çətin sosial vəziyyətdə olan ən həssas qrupların minimum tələbatının ödənilməsi, minimum əməkhaqqının və sosial müavinətlərin mütəmadi olaraq artırılması istiqamətində səylər;

- Birbaşa və dolaylı subsidiyalar (o cümlədən, dünyada ən ucuz tariflərə malik Bakı Metropoliteni kimi bir sıra xidmətlərin göstərilməsi və fermerlər kimi sektorda olan bizneslər üçün endirimlər) vasitəsilə yoxsullara dəstəyi davam etdirin.

Əsasən Rusiya hesabına yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynayan böyük pul köçürmələri dövlət sosial xərcləri üçün əlavə imkan kimi ekzogen faktor kimi qəbul edilməlidir. Beləliklə, təkcə 2019-cu ildə Rusiyadan Azərbaycana rəsmi bank hesabları

vasitəsilə pul köçürmələrinin həcmi 1,1 mlrd. dollar təşkil edib. Şübhəsiz ki, gəlirin bir hissəsi bank əməliyyatlarından yan keçdiyi üçün real məbləğ xeyli yüksəkdir. Bu külli miqdarda vəsaitin sosial sahəyə ayrılması ən azı Cənubi Qafqazın qonşu dövlətləri ilə müqayisədə Azərbaycanın mövqeyini xeyli yaxşılaşdırmalıdır. Amma, məsələn, BMT-nin 2019-cu il üçün İnsan İnkişafı İndeksində Azərbaycan 189 ölkə arasında 87-ci yerdədir. Müqayisə üçün: Gürcüstan 70-ci, Ermənistan isə 81-ci yerdədir. Qeyd edək ki, indeksə gəlir statistikasını ilə yanaşı, təhsil və səhiyyənin parametrləri də daxildir (<https://bakuresearchinstitute.org/az/social-development-in-azerbaijan-illusion-and-reality/>).

Müstəqilliyini əldə edən Azərbaycanın öz iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni inkişafında tarixi bir an yaşayır. Bu dövrdə ölkə üzrə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların məqsədi milli iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsini və müasirləşdirilməsini təmin etmişdir. Son 17 il ərzində ölkə iqtisadiyyatı dinamik inkişafın hesabına 3 dəfədən çox artıb, güclü sosial-iqtisadi qurum yaradılıb, müsbət demoqrafik artım şəraitində isə yoxsulluğun səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə azalıb. Mövcud maliyyə imkanları tarixin ən yüksək həddinə çatıb və ölkə yuxarı orta gəlir qrupunda mövqeyini möhkəmləndirib. Artan iqtisadi qüdrət Azərbaycana Cənubi Qafqazın və ona bitişik regionların iqtisadiyyatını dəyişə biləcək böyük layihələrə başlamaq imkanı verib. Region iqtisadiyyatının lokomotivi olan ölkə enerji təchizatı sahəsində etibarlı qlobal tərəfdaşlardan birinə çevrilib. Bu, Azərbaycanın regionda iqtisadi rolunu artırmış, onun xarici təsirlərə davamlılığı və müstəqilliyini əldə edən dövlət kimi suverenliyin bərpa edilməsi üçün uyğun zəmin yaratmışdır.

Bunun nəticəsində illər ərzində formalaşan iqtisadi üstünlüklər, ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi əsas ölkə üzrə hərbi qüdrəti də artırdı. Bu nailiyyətlərin tarixi qələbəyə çevrildiyi məlumdur, bunun nəticəsi torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi, ərazi bütövlüyünün bərpası oldu. Azərbaycanın siyasi və iqtisadi suverenliyini təmin edən 10 noyabr 2020-ci il tarixində imzalanmış tarixi bəyannamə xalqımızın rifahı naminə işğaldan azad olan ərazinin mövcud iqtisadi potensialından tam istifadə etməyə geniş imkanlar yaradır. Sistemli və ardıcıl islahatlar nəticəsində yaxın illərdə qazanılan

qələbə yeni bir fürsətləri ortaya qoyacaq (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər Bakı şəhəri, 2 fevral 2021-ci il № 2469).

Təkcə iqtisadi artımda deyil, həmçinin cəmiyyətdə ümumi üzvlərin sosial rifahı yüksək inkişafın mühüm amilidir. İqtisadiyyat inkişaf etdikcə vətəndaşların rifahını və gəlirlərini, o cümlədən əmək haqqını yüksəltmək, layiqli səviyyəni təmin etmək lazımdır və əmək haqqında artım əmək məhsuldarlığı üzrə artım ilə uyğun olmalıdır. Ölkəmizdə gəlirlərin artırılması daha geniş iqtisadi imkanları yaratmaq, əhalinin ümumi qruplardan ötrü sərfəli məşğulluğu və layiqli əməyi təmin etməli, xüsusən də qadınların iqtisadi imkanlardan istifadə imkanlarını yaxşılaşdırmalıdır. Məşğulluqda özəl sektorun payının artırılması üçün lazımi stimullar yaradılmalı və özəl sektorun işgötürənlərinin payında məşğul olanların sayı üstünlük təşkil etməlidir.

Davamlı iqtisadi inkişaf gəlirlərin ədalətli bölgüsünü təmin etməli, aztəminatlı insanların sosial-iqtisadi rifahını yaxşılaşdırmalıdır. Qeyri-rəsmi məşğulluğun həcmnin müəyyən edilməsi və onun qarşısının alınması üçün kompleks tədbirlərin görülməsi, habelə gəlirlərin leqallaşdırılması istiqamətində işlərin aparılması zəruridir.

AR-sı Konstitusiyasında 109-cu maddə üzrə 32-ci bəndi rəhbər alaraq, Azərbaycanda əhalinin həssas qruplarına göstərilən sosial xidmətlərin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması və bu sahədə əhalinin uzunmüddətli etibarlı sosial müdafiəsinə nail olunması qərara əsasən 2020-2026-cı illər üzrə “Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətlərin inkişafı üzrə Milli Strategiya” təsdiq edilmişdir (2020-2026-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair Milli Strategiya).

Milli Strategiyanın əsas məqsədi təşkilati, iqtisadi və hüquqi mexanizmlərin müasirləşdirilməsi, ölkənin sosial xidmət sisteminin sosial xidmətlərə uyğun təkmilləşdirilməsi əsasında sosial xidmətlərə ehtiyacı olan vətəndaşlar üçün sosial xidmətlərin kifayət qədər keyfiyyətli və sərfəli səviyyəyə çatdırılmasıdır.

1.3. Sosial inkişafın normativ-hüquqi bazası

Elmi ədəbiyyatlarda əhalinin sosial inkişafına dair müxtəlif təşkilatı-hüquqi formalar mövcuddur. Bu formalar sosial müdafiədə tərkib hissə kimi də nəzərdən keçirirlər. Sosial müdafiə üzrə 3 əsas təşkilatı hüquqi forma mövcuddur. Bu formalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- sosial sığorta üzrə sistem;
- dövlətin və bələdiyyələrin vasitəsilə göstərilmiş sosial yardımlar;
- xüsusi ilə həssas əhali qrupları üzrə yönələn sosial müdafiə və ümumi sosial tədbirlər.

Sosial sahədə tətbiq edilən normativlər və standartlar dövlətdə ali məqsəd olan insanları daha uyğun həyat səviyyəsini təmin etməyə xidmət edir (Rəcəbli H. 2012: s.21).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən ölkədə bazar iqtisadiyyatı sosial yönümlüdür. Dünyada yoxsulluqla mübarizə və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində tədbirlərin genişləndirilməsi ilə əhalinin, xüsusən də inflyasiya və işsizlikdən ən həssas təbəqələrin müdafiəsi istiqamətində ölkəmizdə həyata keçirilən dövlətin sosial siyasəti əsas siyasətlərdən birinə çevrilir. Dövlətin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi tədbirlər üzrə kompleksin məqsədləri əhali üçün maddi vəziyyətin və həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq, uyğun məşğulluğu təmin etmək, işçi qüvvəsi üzrə keyfiyyətin və rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi, sağlamlığın və əməyin qorunması, mədəniyyətin, təhsilin yüksəldilməsidir. Son illər sosial müdafiə sahəsində ünvanlılıq prinsipinin həyata keçirilməsi, aztəminatlı ailələrin, həlak olanların, şəhid ailələrinin, əlillərin pensiya və müavinətlərlə təminatında mühüm dəyişikliklərin həyata keçirilməsi təmin edilib. Lazımı yardımı göstərməyə çalışır. həqiqətən həssas olanlar üçün. Bu, ünvanlı yardım sisteminin tətbiqi ilə pula qənaət etməyə, onların səmərəliliyini artırmağa və həqiqətən ehtiyacı olanlara dövlət dəstəyini göstərməyə imkan verir (Məmmədova A.O. 2013: s.2).

Sosial müdafiə üzrə normativ-hüquqi əsasını AR-nın Konstitusiyası, Milli Məclisin qərarları, AR-sı Prezidenti İlham Əliyevin fərman və sərəncamları, AR-sı

Nazirlər Kabinetinin qərarları, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin aktları normativ-hüquqi bazasını təşkil edir. Sosial müdafiənin qanunvericilik aktlarının müəyyən edilməsinin üç əsas təşkilati-hüquqi forması vardır, yəni:

- sosial sığortaya aid sistem;
- dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən göstərilən sosial yardımlar;
- həssas qruplara yönəlmiş sosial müdafiə tədbirləri.

Sosial sığorta sistemi. Sosial sığorta haqları sığortalıya və sığorta olunana əmək haqqının faizi kimi ödənilir. “Sosial sığorta haqqında” qanun 1997-ci il fevralın 18-də qəbul edilib. Sosial sığorta üzrə hadisələr adətən aşağıda göstərilən əhali üçün qruplara aiddir (Sosial sığorta haqqında Azərbaycan respublikasının qanunu Bakı şəhəri, 18 fevral 1997-ci il, № 250-IQ):

- pensiyaçılar;
- əlilliyi olan yaxud 18 yaşına qədər sağlamlığa aid imkanları məhdud şəxslər;
- ailə başçısını itirmiş şəxslər;
- müvəqqəti əlil olanlar;
- kurort müalicəsinə ehtiyac;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddət ərzində işsiz olmaq;
- hamiləlik və doğuş;
- uşağın dünyaya gəlməsi;
- uşaq baxımı.

Sosial sığorta tələbləri ilə qorunan əhalinin hər bir qrupu sığorta olunan hadisəyə uyğun olaraq sığorta üzrə şirkətdən sığorta kompensasiyası almaq hüququna malikdir. Sosial təminat haqqında ərizəyə əsasən, sığortalı şəxs sığorta şirkətindən aşağıdakı sığorta ödənişlərini ala bilər:

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş pensiyalar;
- qanunla müəyyən edilmiş müddətə əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirməyə görə müavinət;
- analıq müavinəti;

- qanuni matəm müddətinə qədər uşağa qulluq üçün müavinət;
- dəfn üçün müavinət;
- işsizlik müavinətləri.

Sosial müdafiənin qanunvericilik aktlarının tərifinin əsasını təşkil edən təşkilati-hüquqi formanın digər elementi fakultativ dövlət sosial sığortası çərçivəsində dövlət büdcəsindən əhalinin aztəminatlı təbəqəsinə ünvanlı yardımın və sosial ödənişlərin ibarət olduğu sosial yardımdır. Qeyd etmək olar ki, sosial yardım ünvanlıdır və maddi təminatdan ötrü alternativli kapital (gəlir) mənbəyi olmayan şəxslərə verilir. Alternativ (digər) mənbələrdən gəlirlər olmadaan əhalinin ümumi yoxlama (monitorinq) nəticəsində müəyyənləşdirilir və onun nəticələrinə görə həmin əhali üçün sosial yardımlar edilir. Sosial müdafiə üzrə təşkilati-hüquqi formasının üçüncü elementi sosial cəhətdən həssas qruplardır. Digər element dövlətin birbaşa təminatıdır ki, bu da əsasən əlilliyi olan şəxslərə aiddir. Burada zəmanət dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir. Hazırda statistik məlumatlara əsasında belə fikir irəli sürmək olar ki, ölkəmizdə valideynlərin himayəsindən məhrum olunmuş və kimsəsiz uşaqlar tam dövlət təminatındadırlar.

Dünya təcrübəsi üzrə, sosial müdafiə təşkilati-hüquqi formalarda ehtiyatlı forma əlavə olunur ki, onun da əsas məqsədi müəyyən şərait yaratmaq üçün vəsaitlərin (kapitalın) məcburi şəkildə yığılmasıdır. Belə fondların adətən Asiya və Afrikanın müstəmləkə ölkələri üzrə mövcud olmuşdur və ümummilli təşkilat hesab olunur. Ehtiyat fondlarının olması o deməkdir ki, daimi gəliri olan əmək qabiliyyətli əhali artıq öz həyat səviyyəsini və rifahını yaxşılaşdırmaq üçün gələcəyə qənaət edir. Bu haqların saxlandığı və yığıldığı yer əmanət bankı tipli qurum kimi fəaliyyət göstərir. Bu əmanət kassalarından yalnız vətəndaş müvəqqəti əlil olduqda, işdən kənarlaşdırıldıqda və ya işsiz olduqda istifadə edilə bilər.

2006-cı ildən ölkəmizdə beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş baza, sığorta və maliyyələşdirilən hissələrdən ibarət üçpilləli struktur üzrə yeni əmək pensiyaları sistemi fəaliyyət göstərir. Yeni sistemin fəaliyyəti dövründə həm minimum əmək

pensiyasının baza hissəsi, həm də orta aylıq məbləğ xeyli artıb. Sosial müdafiə sahəsində həyata keçirilən ardıcıl və məqsədyönlü siyasətin tərkib hissəsi kimi 2010-cu ildə əhalinin tibbi-sosial ekspertiza və əlillərin reabilitasiyası xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, habelə bu sahədə problemlərin həlli istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. 2010-cu ildə sosial müdafiə mərkəzlərində qeydiyyatda olan aztəminatlı ailələrin ünvanlı sosial yardım almaq üçün mərhələli şəkildə yoxsulluqdan çıxarılması məqsədilə “Aztəminatlı Ailələrin Sosial Reabilitasiyası Proqramı” layihəsi hazırlanmış, layihənin sınaqdan keçirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində araşdırmalara başlanılmışdır. Əhalinin sosial müdafiəsi tədbirləri müxtəlif maliyyə vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir. Bunlara müxtəlif səviyyəli fondlar, büdcədən kənar dövlət sosial müdafiə fondları, işsizlikdən sığorta fondları, dövlət və özəl xeyriyyə fondları daxildir.

Sosial müdafiə sistemində pensiyalar mühüm yer tutur (Məmmədova A.O. 2013: s.2).

Dövlət pensiya sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsindən ötrü Azərbaycanın pensiya və sığorta sistemlərinin 2009-2015-ci illər inkişafı çərçivəsində fəaliyyət göstərir. 11 iyul 2013-cü il tarixindən etibarən hər kəsin pensiya təyinatı üzrə peşəkar Avtomobil Mərkəzində Dövlət Sosial Yardım Fondu yalnız biridir. Avtomatlaşdırma sisteminin tətbiqi işin şəffaflığı, vaxt itkisinin azaldılması və real vaxt rejimində həyata keçirilməsi prosesi və subyektiv baxışın qarşısını almaqdır. 2014-cü ilin yanvar ayından pensiya + xidməti istifadəyə verilib. Onun əsas vəzifəsi-stimullaşdırmaq nağdsız ödənişlər pensiya kartına kömək edəcək istifadə müxtəlif ölkələrin və vətəndaşlara tətbiq edilməsidir. Təqaüdcülərə (yaşa görə nağdsız ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün) əlavə komissiyalar və əvvəlcədən müəyyən edilmiş bir ölkənin kredit faizinə görə pensiya ödənişləri olmadan kartlar üzrə limit müəyyən edilmişdir, proses bütün dünyada plastik kartlar pensiyasının ilin sonunda başa çatmalıdır. Bütün təqaüdcülər, onlardan kənd yerlərində yaşayan təqaüdcülər, plastik kartlar üçün pensiyaların ödənilməsini təmin edirlər (Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi

Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Föndü, “Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda 2015-ci ilin yekunları və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş kollegiya iclası keçirilib”).

Dövlət Sosial sığorta sistemində sığortalanan şəxslərin sığorta qeydiyyatı, yardımların avtomatlaşdırılması, avtomatlaşdırılmış uçotu çatışmır. Bu, 2016-2020-ci illər üçün üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə dövlət müəssisəsinin yeni proqramıdır. 2020-ci ilə qədər Dövlət Proqramı layihəsi üzrə işlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edəcəyəm. Bundan başqa, 2020-ci ilə qədər Dövlət Sosial sığorta üzrə sığortalanmış şəxsin elektron auditi, sığorta haqları haqqında hesabatların tərtib edilməsi və Dövlət Proqramının icrası nəticəsində sığortalının sığortalınması barədə məlumatların uçotu aparılır. Bununla yanaşı, dövlət pensiyasının təyin edilməsi üçün sənədlərə artıq bu vətəndaşlara yanaşmaq lazım deyil (Xalq Qəzeti, “Əhalinin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində davamlı tədbirlər həyata keçirilir”, <http://www.xalqqazeti.com/az/news/social/60702>).

2015-ci ildə Avropa Komissiyası Aİ-nin qonşuluq və tərəfdaşlıq aləti çərçivəsində Tvinning layihəsini sığorta təşkilatlarında elektron audit tələblərinə uyğunluğun təmin edilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi üzrə (elektron auditin tətbiqi metodologiyasının və hüquqi əsaslarının işlənilməsi) üzrə təsdiq etmişdir. Azərbaycan Respublikasının 2014-2020-ci illər üçün pensiya sistemində islahatlar Konsepsiyasının tələblərinə uyğun olaraq müvafiq dövlət orqanlarının iştirakı ilə Əmək pensiyaları haqqında Azərbaycan Qanununa dəyişikliklər edilməsi haqqında qanun layihəsi hazırlanmışdır. Tvinnex proqramı çərçivəsində Dünya Bankı ilə birgə Pensiya sisteminin tədqiqi və cari modelləri layihəsi, Avropa İttifaqı əməkdaşlıq və dostluq aləti, PROST modelinin sığorta və pensiya sistemində tətbiqi həyata keçirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-2020-ci illər ərzində pensiya islahatının daha da dərinləşdirilməsi üzrə yeni dövlət proqramının hazırlanması planlaşdırılırdı, lakin proqram təsdiqlənməyib. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 may tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının 2014-2020-ci illər üçün pensiya sistemində islahatlar Konsepsiyasının məqsədi 2014-cü ilin noyabr ayında pensiya

sisteminin cari, ortamüddətli və uzunmüddətli perspektivdə maliyyə sabitliyinə nail olmaq, sosial müdafiənin, pensiya təminatının və vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması nəzərdə tutulur. Bu konsepsiyanın həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planına uyğun olaraq, AR-nın Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna 2014-2015-ci illər üçün könüllü sosial sığortanın ödənilməsi üçün şərait yaradılması tapşırılıb (Azərbaycanda Sosial Müdafiə Sistemi: Qiymətləndirmə və Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri CESD Tədqiqat Qrupu, 2016).

“Azərbaycan Respublikasında əhəlinin demografiyası və inkişafı sahəsində 2014-2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın Fəaliyyət Proqramı üzrə prinsiplərini nəzərə alaraq beynəlxalq təcrübədən istifadə edilmişdir. O, cümlədən ölkə üzrə demografik inkişafı prosesini, əhali üzrə sabit artımda templəri nəzərə alaraq ölkəmizdə uzunmüddətli məşğulluğa aid strategiyanın tərtibinə başlanılmışdır. Bütövlükdə, sosial müdafiə üzrə normativ-hüquqi baza yaradılarkən nazirliyimiz yerli təcrübəyə önəm verir, həmçinin beynəlxalq təşkilatların müvafiq mövzular üzrə fəaliyyətində mütəmadi iştirak edir, dünya üzrə təcrübələri araşdırır və ölkədə uyğun sosial müdafiə sisteminə tətbiq edir. Bu da öz növbəsində sosial müdafiənin inkişafının və daha da təkmilləşdirilməsinin, eləcə də sosial müdafiə sahəsində normativ hüquqi bazanın yaradılmasının əsas səbəbidir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA COVID-19 PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ SOSIAL İNKİŞAFIN VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. COVID-19 pandemiyasının ölkədə yaratdığı problemlər

İlk dəfə 2019-cu ilin sonlarında Çinin Wuhan şəhərində aşkar edilən yeni növ koronavirus, kəşf edildiyi gündən bütün dünyaya yayılaraq 2019-2020-ci illərdə COVID-19 pandemiyasına səbəb oldu. COVID-19 virusu yarandığı gündən yayıldığı bütün ölkələrdə sosial təbəqəsindən asılı olmayaraq hər kəsin sağlamlığını təhlükə altında qoymuşdur. Bu virus təkcə insan sağlamlığı və sağlamlıq sistemlərini təhdid etməklə kifayətlənmədi, həm də sosial həyatı təşkil edən bütün nizamları sarsıtdı. Yaşanmağa başlayan sarsıntılar sosial nizamlarda əhəmiyyətli qırılmalara işarə edən inkişafalara səbəb oldu. Məlum faktdır ki, COVID-19 epidemiyası bütün dünyada sosial həyata müəyyən təsirlər göstərmişdir (Karakəş M. 2020: s.546).

Yeni Koronavirus Xəstəliyi (COVID-19) 11.03.2020-ci il tarixində Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən qlobal epidemiya (pandemiya) kimi elan edilmişdir. Lakin əksər ölkələrdə “yeni normal” adlanan bu prosesə uyğunlaşmaqda ciddi problemlər yaşanmışdır. COVID-19 sinifindən asılı olmayaraq hər kəsi təhdid edir. Bununla belə, virus bütün sosial qruplara iqtisadi cəhətdən eyni şəkildə təsir etməmişdir. Xüsusilə yoxsullar, gənclər, tələbələr, qadınlar, işi rəqəmsal işə uyğun olmayanlar epidemiyadan daha çox təsirlənmişdir. İqtisadi narahatlıqlarla yanaşı, epidemiya dövrlərində depressiya və stressin də artdığı müşahidə edilmişdir. İnsanların virusa yoluxma, yaxınlarını itirmə və ölümlə bağlı ekzistensial narahatlıqları da artmışdır. Epidemiyanın müddəti uzandıqca yorğunluq, cansıxıcılıq və depressiya əlamətlərinin artması ən vacib problemlərə çevrilmişdir (Kemal A., Veysel B., Erol G., Mustafa N.İ., Nuran Y., Esra Ç., Ufuk L., Berkay V. 2021: s.237).

COVID-19 pandemiyası ilə bağlı vəziyyət qlobal və ağır tənəzzülə səbəb olmuşdur. Pandemiyanın nəticəsi və bəşər sivilizasiyasına necə təsir göstərdiyi

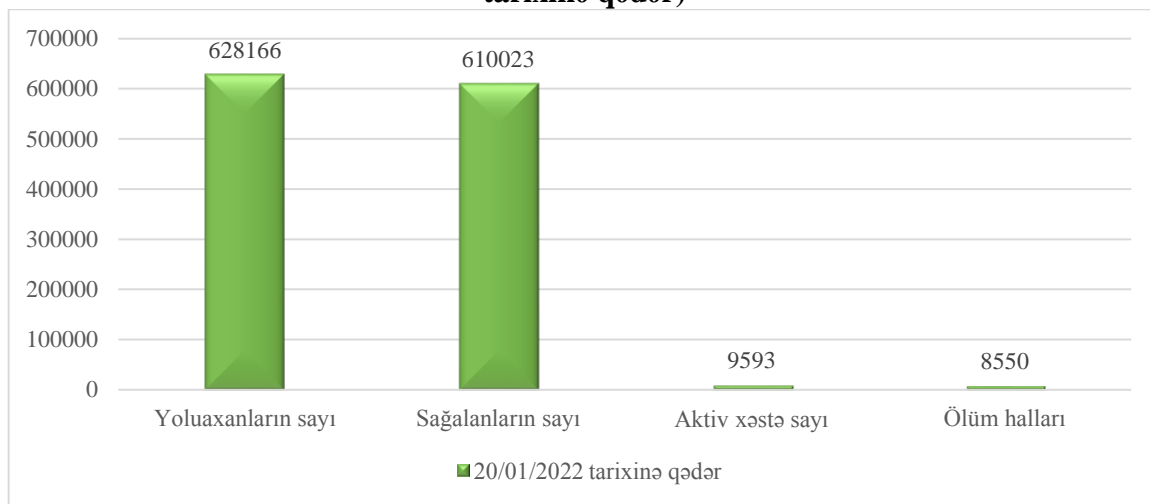
əvvəldən müəyyənləşdirilməs də, təhlükə sosial-iqtisadi sahələrdən sonra dünyanın bir çox yerlərində iqtisadi tənəzzülə, itkilərə və bir sıra problemlərə səbəb olub. COVID-19-un sürətli şəkildə artımı dünya üzrə iqtisadi proseslərdə gedişatı və şəraitini dəyişmiş, yeni reallıq və çağırışları ortaya çıxarmışdır. 20 ilə 50 milyon arasında insanın həyatına son qoyan tarixin ən pis pandemiyadan ikisi olan İspan qripi və vəba, iqtisadi sistemə COVID-19 qədər ziyan vurmadı. Başqa cəhətdən, beynəlxalq təşkilatlar üzrə proqnozlara əsasən, COVID-19 pandemiyasında qlobal miqyas və uzunmüddətli təsiri onu digər pandemiyalardan müsbət mənada fərqləndirir.

Covid-19 pandemiyasının 2020-ci ildən bütün dünyada yayılması 2008-ci ilin maliyyə böhranından sonra qlobal iqtisadiyyatda ən böyük kiçilməyə və iqtisadi artımın əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsinə səbəb olub. Pandemiya nəticəsində bütün dünyada karantinlər iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif sahələrində görünməmiş dayanmalara səbəb olub və nəticədə iqtisadi aktivlik əhəmiyyətli dərəcədə zəifləyib. Pandemiya dünya iqtisadi sisteminin ölkələrdən yüksək asılılığının çatışmazlıqlarını da ortaya qoydu. Belə ki, pandemiyanın təsiri altında qlobal təchizat zəncirinin pozulması bir çox sahələrdə istehsal prosesinin pisləşməsinə və bir sıra mallarda qıtlığın yaranmasına səbəb oldu. Xüsusilə Çinin tədarük zəncirinin formalaşmasında böyük rolu və payı və pandemiyanın Çində ilk kütləvi şəkildə yayılması pandemiyanın başlanğıcında tədarük zəncirinin problemlərini daha da gücləndirdi. Sonrakı dövrdə tədarük zənciri ilə bağlı problemlər bir qədər azaldı, lakin hələ də qalmaqdadır və həm istehsal proseslərinə, həm də məhsul qiymətlərinə təsir göstərir (Bağirov O. 2022: s.2).

COVID-19 pandemiyası sosial-iqtisadi prioritetlərə yenidən baxılmasını məcbur edərək, dünyada ənənəvi şəraitdən tamamilə fərqli vəziyyət yaradıb. Hər bir ölkə bu vəziyyətdən daha az itki ilə çıxmaq üçün konkret strategiyalar hazırlayıb. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) dəfələrlə vurğuladığı və beynəlxalq səviyyədə tanındığı kimi, Azərbaycan pandemiya dövründə ən uğurlu strategiya seçmiş ölkələrdən biri olmuşdur.

Pandemiya davam edərkən, onun sürətlə yayılması və iqtisadiyyata təsiri azalıb. Xüsusilə, 2021-ci ilin əvvəlindən vaksinlərin bütün dünyada kütləvi şəkildə yayılması pandemiyanın təsirini azaldıb və mövcud qadağaların yumşaldılmasına səbəb olub. Ayrı-ayrı ölkələr yoluxma səviyyəsindən asılı olaraq sanksiyaların yenidən tətbiq olunması yaxud yumşaltma prosesində olsalar da, 2021-ci ilin birinci yarısından sonra əvvəlki kimi irimiqyaslı sanksiyalar artıq tətbiq olunmayıb. Həm peyvəndlərin yayılması, həm də sanksiyaların yumşaldılması 2021-ci il üzrə 2-ci və 3-cü rübündən qlobal iqtisadiyyatda canlanmaya səbəb olub. Ona görə də belə hesab edilir ki, bu dövrdən sonra postpandemiya dövrü başlayıb. Aydınır ki, bəzi ölkələrdə pandemiya sonrası dövr hələ başlamayıb, çünki bərpa prosesi müxtəlif ölkələrdə və regionlarda eyni olmayıb. Lakin dünya iqtisadiyyatını bütövlükdə nəzərdən keçirdikdə, qeyd etdiyimiz dövrü pandemiya sonrası dövrün başlanğıcı hesab edə bilərik. Bu dövrdə, xüsusən də dünyanın iki böyük iqtisadiyyatı olan Çin və ABŞ-da (ABŞ) sürətli canlanma prosesi qlobal iqtisadiyyatın canlanmasını təmin etdi. Hələ 2021-ci ilin aprelində ekspertlər qeyd etmişdilər ki, pandemiya ilə bağlı qeyri-müəyyənliyə baxmayaraq, mövcud tibbi və iqtisadi böhrandan çıxış yolu artıq göz qabağındadır (Bağırov O. 2022: s.3).

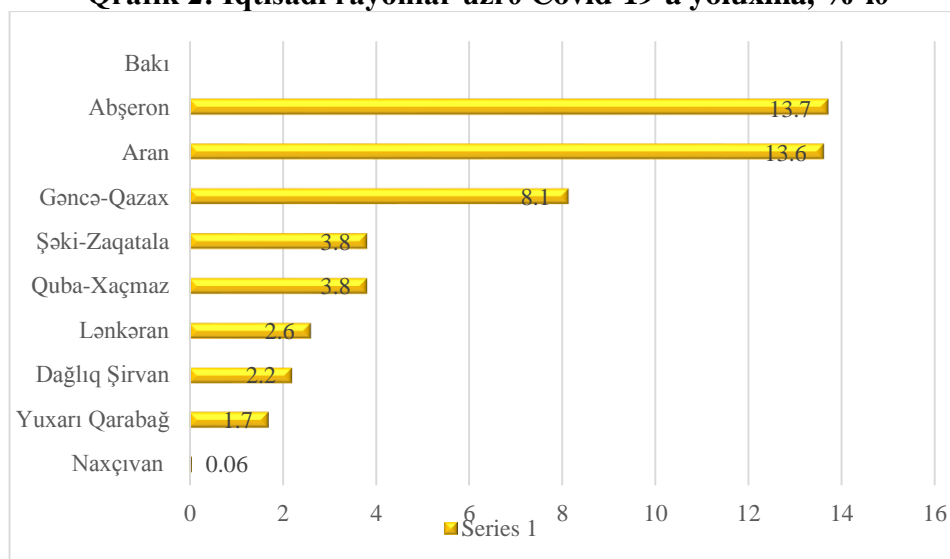
Qrafik 1: Azərbaycan Respublikasında COVID-19 infeksiyasına yoluxma halları (20.01.2022 tarixinə qədər)

Mənbə: <https://koronavirusinfo.az/az/page/statistika/azerbaycanda-cari-veziyyet>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Pandemiyanın nəticələrinin minimuma endirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Nazirlər Kabineti tərəfindən vaxtında və operativ qərarlar qəbul edilib, pandemiyanın yayılmasının qarşısının alınması üçün qabaqlayıcı tədbirlər həyata keçirilib. İlk növbədə, səhiyyə sistemi gücləndirilib, sosial müdafiəsiz əhaliyə davamlı dəstək mexanizmləri tətbiq edilib, iqtisadi sabitliyin təmin olunması istiqamətində mühüm addımlar atılıb. Vaxtında atılan bu addımları bütün ölkə böyük rəğbətlə qarşıladı. Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycanın pandemiya qarşı mübarizə təcrübəsi bir sıra ölkələr tərəfindən öyrənilib tətbiq edilib.

Qrafik 2: İqtisadi rayonlar üzrə Covid-19-a yoluxma, %-lə

Mənbə: <https://koronavirusinfo.az/az/page/statistika/azerbaycanda-cari-veziyyet>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Pandemiya qlobal təhsil sistemlərinə də təsir edib. İlk mərhələdə ölkələrin təhsil sistemi pandemiya adekvat reaksiya vermədi, sadəcə olaraq prosesi izlədi. Əksər hallarda məktəblərin bağlanması qısa müddətli olacağı və tezliklə bərpa ediləcəyi gözlənilirdi. Lakin pandemiyanın böyük itkilərlə müşayiət olunacağı və uzun müddət davam edəcəyi bəlli olduğdan sonra təhsil sistemləri təhsilin fasiləsizliyini təmin etmək üçün tədbirlər görməyə başladı (<https://edu.gov.az/az/news-and-updates/18449>).

Koronavirus böhranı MDB və Azərbaycan iqtisadiyyatlarına birbaşa və dolayısı ilə təsir edib. Antiböhran tədbirləri pandemiyanın mənfi təsirlərini minimuma endirmiş, təcrid tədbirləri bir çox insanın həyatını xilas etmişdir. Belarusiya ölkəsindən başqa ölkələrdə hökumətlər ümumi karantina tətbiq olunmuşdur. Sərhədləri bağlamaq ticarətin və turizmin axınına, eləcə də mövsümi fəaliyyətlərə mane olub. Eyni zamanda, xammalın dünya qiymətlərinin aşağı düşməsi birbaşa Azərbaycana və Belarusiyaya təsir edib, pul köçürmələri axınının azalması regionda baş verən hadisələrdə mənfi nəticələri daha da artırır. Statistika görə, 2019-cu ildə ÜDM-in aşağı artımı Belarus (1,2%), Rusiya (1,3%) və Azərbaycan (2,5%), Türkmənistan (6,3%), Tacikistan (7,5%) və Özbəkistan (5,6%) kimi ölkələrdə qeydə alınıb. Azərbaycan Respublikasında maliyyə və makroiqtisadi sabitlik təmin edilsə də, 2020-ci ildə iqtisadi fəallıq 4% azalıb (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021: s.36).

Azərbaycan enerji ixracatçısı kimi qlobal enerji bazarlarındakı tendensiyalardan da asılıdır. Neft və təbii qaz ixracından əldə olunan gəlirlərdən asılılıq ölkə iqtisadiyyatının ən zəif nöqtəsidir. Son zamanlar neftin qiymətinin aşağı düşməsi və ölkədə COVID-19 virusunun aşkarlanması ölkə iqtisadiyyatı üçün çox ciddi sınaq olacaq. Neftin qiymətinin düşməsi yeni problemlər yaratmışdır.

Virusun yaratdığı iqtisadi problemlər də son illərdə Avropa Birliyinin effektivliyi ilə bağlı artan müzakirələrə səbəb oldu. Virusun yayılmasının yaratdığı qlobal iqtisadi problemlər Azərbaycan iqtisadiyyatına əsasən neft bazarındakı volatillik hesabına təsir edir. Neftin qiymətinin sürətlə aşağı düşməsi virusun yayılması ilə birbaşa bağlı olmasa da, virusun yayılmasının neft qiymətlərinə təsirini sənədləşdirməsi OPEC+ ölkələrinin razılıq müddətini uzatmasına mane olub. Neft bazarında mövcud vəziyyət uzun sürməyəcək siyasi mübarizənin nəticəsidir. Çünki hazırkı qiymət səviyyəsi müharibə edən tərəflərin heç birinə sərfəli deyil. Ona görə də bu ölkələrin qısa müddətdə razılığa gələcəyini gözləmək olar. Bununla belə, razılaşma əldə olunsaydı, neftin qiyməti əvvəlki səviyyəyə qalxmayacaq. Koronavirusun yaratdığı iqtisadi problemlər neft qiymətlərini aşağı saxlayacaq, eyni zamanda qlobal tələbi uzun müddət aşağı

saxlayacaq. Ona görə də qısa müddətdə Azərbaycanın neft gəlirlərinin aşağı olacağını deyə bilərik. Ortamüddətli perspektivdə neftin qiymətinin artsa belə, 35-40 dolları ötməyəcəyini ehtimal etmək olar. Koronavirusla mübarizə Azərbaycanın büdcə xərclərinin artmasına səbəb olub. Koronavirusun yayılması ilə əlaqədar tətbiq edilən karantin rejimi ilə əlaqədar bir çox sahibkarlıq subyektləri fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalıb. Bu, müxtəlif sahibkarlıq subyektlərinin, xüsusən də sahibkarların itkilərinə səbəb olub (Bağırov O., Hacıyev Ş. 2020: s.10).

Pandemiyanın başlanğıcında qlobal iqtisadi aktivliyin kəskin azalması da enerji tələbatının azalmasına gətirib çıxardı ki, bu da öz növbəsində qlobal bazarlarda neft və qaz qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb oldu. Əgər 2019 - cu ilin iyun ayında yandırılmış neft bankları 62-65 ABŞ dolları həddində tərəddüd edirdisə, 2020-ci ilin aprelində bu göstərici 25 dollara düşüb. Neftin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinin qarşısını almaq üçün neft ixrac edən OPEK-ə üzv ölkələrdəki neft hasilatını azaltmağa tez-tez razılıq verir. Məsələn, neft hasilatının sutkada 9,7 milyon barrel azaldılması haqqında 1 yanvar 2020-ci il tarixindən saziş imzalanıb. Bu tədbirlərin neft bazarı və qiymətlərinə təsir etsə də, neft qiymətlərində canlanma əsasən 2020-ci ilin oktyabrında başlayıb və 2021-ci ilin martında Brent markalı neftin qiyməti artıq 70 dollara yaxınlaşıb.

Sonrakı dövrdə qısamüddətli enişlər müşahidə olunsada, qiymət artımı prosesi davam etdi və 2021-ci ilin noyabrında 83 dollara yaxınlaşdı. Eyni proses qaz bazarlarında da baş verdi. Beləliklə, dünyada iqtisadi fəallığın azalması nəticəsində dünya bazarlarında qazın qiyməti azalmağa, daha sonra isə daha yüksək qiymətlər diapazonuna qalxmağa başladı. Bu proses çərçivəsində qazın qiyməti Avropa tarixində ən aşağı və ən yüksək səviyyəyə çatıb. Belə ki, 2020-ci ildə 1000 kubmetrlik qazın qiyməti 34 dollara düşüb. Sonra artımın bir hissəsini 2020-ci ilin noyabr ayında 187 dollara yüksəltdi. Daha sonra, 2021-ci ilin sentyabr ayından etibarən havanın soyuması və pandemiya sonrası tələbatın kəskin artması qaz qiymətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına gətirib çıxardıqda tədricən artmışdır. Sentyabr ayında Avropada

min kubmetr qazın qiyməti 700 dollara düşəndən sonra satılan qazın qiyməti min kubmetrə görə 800 dollara qədər qalxdı.

Bununla belə, qazın qiyməti oktyabrda gözləniləndən çox artıb, noyabr fyuçersləri 1600 dolları keçib. Qazın bahalaşması prosesi gözlənilmədiyindən daha sürətlə davam etmiş və dekabr ayında yanvar fyuçerslərində qiymət 2000 dolları keçib. Bu, Avropa tarixində ən yüksək qiymət idi. Qiymətlərin kəskin artmasına pandemiya sonrası aktivliyin artması və soyuq hava şəraiti, eləcə də Avropanın əsas qaz tədarükçüsü olan Rusiyadan Avropaya qaz ixracının azalması səbəb olub. Bu, gözləniləndən yüksək qiymət artımı ilə nəticələndi. Daha çox siyasi proseslərdə nəticə olan bu artımlar, yəqin ki, siyasi məsələlər həll olunandan sonra azalmağa doğru gedəcək. Amma istənilən vəziyyətdə pandemiya üzrə ilkin mərhələlərində görünən aşağı qiymətlərin səviyyəsi müşahidə olunmayacaq. Azərbaycan iqtisadiyyatında neft-qaz sektorunun böyük payı onun yuxarıdakı problemlərə birbaşa təsirini müəyyən etmişdir (Bağırov O. 2022: s.8).

Neftin və qazın qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi, ilk növbədə, ordunun pandemiyası ilə bağlı olsa da, onun uzun müddət olmaması Azərbaycan üçün ciddi iqtisadi problemlərə səbəb olmayıb. Baxmayaraq ki, qiymətlərin düşməsi ixrac imkanlarını, xüsusilə də sövdələşmə çərçivəsində neft və qaz satışını azaldıb, qiymət Azərbaycan üçün ciddi iqtisadi itkilərə gətirib çıxarmır. Bu, Azərbaycan hökumətinə pandemiya şəraitində əhali üçün sosial-iqtisadi vəziyyətin kəskin pisləşməsində qarşısını almaqdan ötrü irimiqyaslı dəstək tədbirləri görməyə imkan verdi. Pandemiya sonrası dövrdə qiymətlərin artması Azərbaycana ixracın davamlılığını təmin etməyə və geniş maliyyə resurslarını daha da artırmağa imkan verir. Qeyd edək ki, “Cənub Qaz Dəhlizi” 2020-ci ildə istifadəyə veriləcək. Azərbaycan qazının Avropaya nəql olunacağı bu layihənin işə salınması Azərbaycanın Avropada mühüm qaz təchizatçısı olması birinə çevirəcəkdir. Qazın qiymətinin yüksək olması Azərbaycanın maraqlarına uyğundur ki, bu layihə sərfəli olsun və Azərbaycanın onun həyata keçirilməsinə sərf etdiyi maliyyə xərclərini geri qaytarsın. Ona görə də qazın dünya qiymətlərindəki indiki dəyişikliklərin Azərbaycan Respublikasının maraqları

daxilində olacaq. Pandemiyanın mübarizə imkanlarını artırmaq və epidemiyanın əvvəlki kimi iqtisadi problemlərə səbəb olma ehtimalı da qaza tələbatın yaxın illərdə güclü qalacağını və Azərbaycanın qaz satışından gəlir əldə edə biləcəyini göstərir (Bağırov O. 2022: s.9).

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə qeyri - neft sektorunu inkişaf etdirməkdən ötrü ölkədə mühüm işlər görülmüş və mühüm nəticələr qısa müddət ərzində əldə edilmişdir. Bu tədbirin əsas vəzifəsi iqtisadiyyatın gəlirlərdən asılılığının azaldılmasıdır. Bununla belə, bu bölmədə həyata keçirilən tədbirlərin həyata keçirilməsi, həmçinin qeyri-neft sektorunun müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün maliyyə resursları zəruridir. Beləliklə, deyə bilərik ki, neftin və qazın qiymətinin yüksək olması bu prosesə əməl etməlidir və onda neft sektorunun inkişafını tamamilə ayıra bilməzsiniz. Bu baxımdan, demək olar ki, postpandemik dövrdə iqtisadi siyasətin prinsiplial istiqaməti neft məhsullarının yüngül və hamar ödənilməsini təmin edən şəraitin yaradılması olmayacaq.

2.2. Pandemiya dövründə əhalinin pensiya təminatının təhlili

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 38-ci maddəsində əksini tapmış sosial təminat hüquqları sırasında pensiya hüququ xüsusi yer tutur. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, pensiya hüququ sosial təminat hüququnun əsasını təşkil edir. Mövcud pensiya qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş şərtlərə görə, cəmiyyət üzvlərinin böyük əksəriyyəti (vətəndaşlar, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər) pensiya hüquq münasibətlərinin faktiki və ya potensial iştirakçılarıdır (Bayramov Ş.B. 2009: s.114).

Cəmiyyətin iqtisadi və siyasi həyatında baş verən köklü dəyişikliklər pensiyaların xarakterini əsaslı şəkildə dəyişdirmişdir. Beləliklə, onun alimenti, yəni əvəzsiz maddi yardım öz əhəmiyyətini itirmiş və pensiya almaq hüququ sığorta haqlarının ödənilməsinə, yəni sığorta stajına əsaslanır.

Mövcud pensiya sisteminin müsbət və mənfi tərəflərinin təhlili müstəqilliyi rəhbər tutaraq və respublikanın bazar vəziyyətini nəzərə alaraq demoqrafik, mövcud münasibətlərinə keçmiş respublikamızda diqqəti inkişaf etmiş ölkələrə yönəltməklə, uzun müddətdir ki, bu prinsipə əsaslanmışdır. Kollektiv paylama sistemində ictimai həmrəylik tətbiq edilməlidir. Əlavə pensiya təminatı çərçivəsində fərdi yığım prinsipinə əsaslanan pensiya sistemindən istifadə etmək daha məqsədəuyğun olardı. Çox geniş və geniş yayılmış təminat növü ilə səciyyələnən pensiya sistemində islahatlar yaşından və sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara şamil edilir, çünki hər kəs pensiyaya çıxandan sonra onu nələrin gözlədiyi və qocalıqda sosial təminatla maraqlanır. Pensiya islahatlarının əsas məqsədi maliyyə probleminin qismən həlli, bəzi hallarda isə qanunvericilikdə mövcud olan ədalətsizliklərin aradan qaldırılmasıdır. Bu sahədə qaldırılan məsələlər müxtəlif formalarda öz həllini tapır. Dövlət pensiya almaq hüququnun meyarlarını, sığorta haqlarının məbləğini, pensiyaların hesablanması, ödənilməsi, təyin edilməsi qaydalarını dəyişdirməklə və ya bir sıra digər tədbirlər həyata keçirməklə bu məsələləri həll edir. Əksər hallarda bu cür islahatlar dövlət pensiya sistemində mövcud problemləri həll etmək üçün kifayət etmir, lakin zaman

keçdikcə maliyyə böhranını həll etməyə və ya onun təsirini azaltmağa imkan verir (Əliyev M., Əliyeva T. 2019: s.32).

“Sosial sığorta haqqında” AR-sı Qanunun 4-cü maddəsində göstərilir ki, aşağıda göstərilən sosial sığorta üzrə hadisələrin baş verməsilə əlaqəli sığortaolunanın sığorta təşkilatın üzrə sığortanı ödəməsi hüququ əldə edilir (“Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 1997):

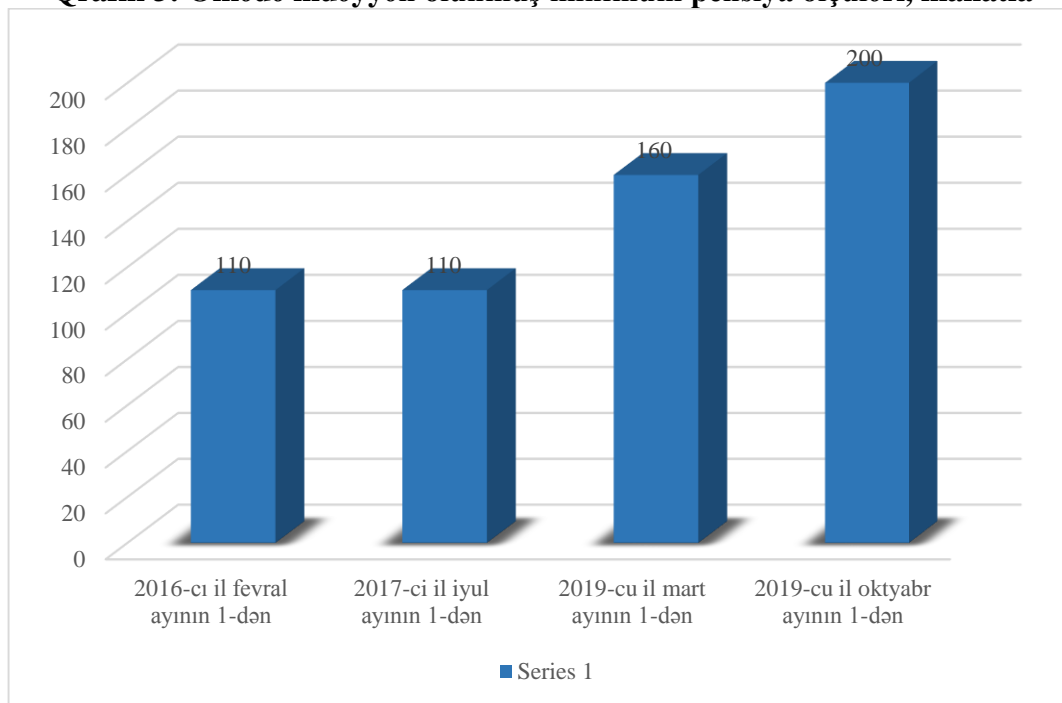
- pensiya yaşına çatmaq;
- əlilliyin müəyyənləşdirilməsi;
- ailə başçısının itirilməsi;
- əmək qabiliyyətində müvəqqəti yetərsizlik;
- hamiləliklə doğum;
- uşağın dünyaya gəlməsi;
- uşağa qulluğun edilməsi;
- ölüm;
- sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti.

AR-da vətəndaşlar üçün əmək pensiyasında hüquqların yaranması üzrə əsaslar, bu hüquqları reallaşdırmaq qaydaları və əmək pensiyasının təminat sistemləri “Əmək pensiyaları haqqında” AR-sı Qanunu ilə tənzimlənir. Qanun layihəsinin Fondun xərclərini müəyyən edən 3-cü maddəsində əks olunan bütün növ pensiyalar Fondun vəsaiti hesabına ödənilir (“Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 2006).

Bəşəriyyəti alt-üst edən qlobal COVID-19 pandemiyası insanların uzun illərdir vərdiş etdiyi həyat tərzini dəyişdirərək, ciddi psixoloji sarsıntılara, eləcə də bütün dünyada dərin iqtisadi böhrana səbəb olub. Mövcud vəziyyət bütün dünya ölkələrini öz milli iqtisadiyyatlarını iflic vəziyyətindən xilas etmək üçün yeni yollar axtarmağa vadar edib. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmizdə böhranın iqtisadiyyata və makroiqtisadi sabitliyə mənfi təsirini minimuma endirmək məqsədilə qısa zamanda qətiyyətli, ardıcıl addımlar atılmış, dövlət tərəfindən genişmiqyaslı sosial-iqtisadi dəstək proqramlarına start verilmişdir.

Bu dəstək tədbirlərindən biri kimi 2,3 milyon vətəndaş sosial müavinətlər (pensiya, müavinət, ünvanlı sosial yardım) üzrə davamlı ödənişlərlə təmin edilir. Bu sahəyə ayrılan vəsaitin əhəmiyyətli dərəcədə artması da diqqətəlayiqdir ki, bu da sosial sahəyə xüsusi qayğının olduğunu bir daha sübut edir.

Qrafik 3: Ölkədə müəyyən olunmuş minimum pensiya ölçüləri, manatla

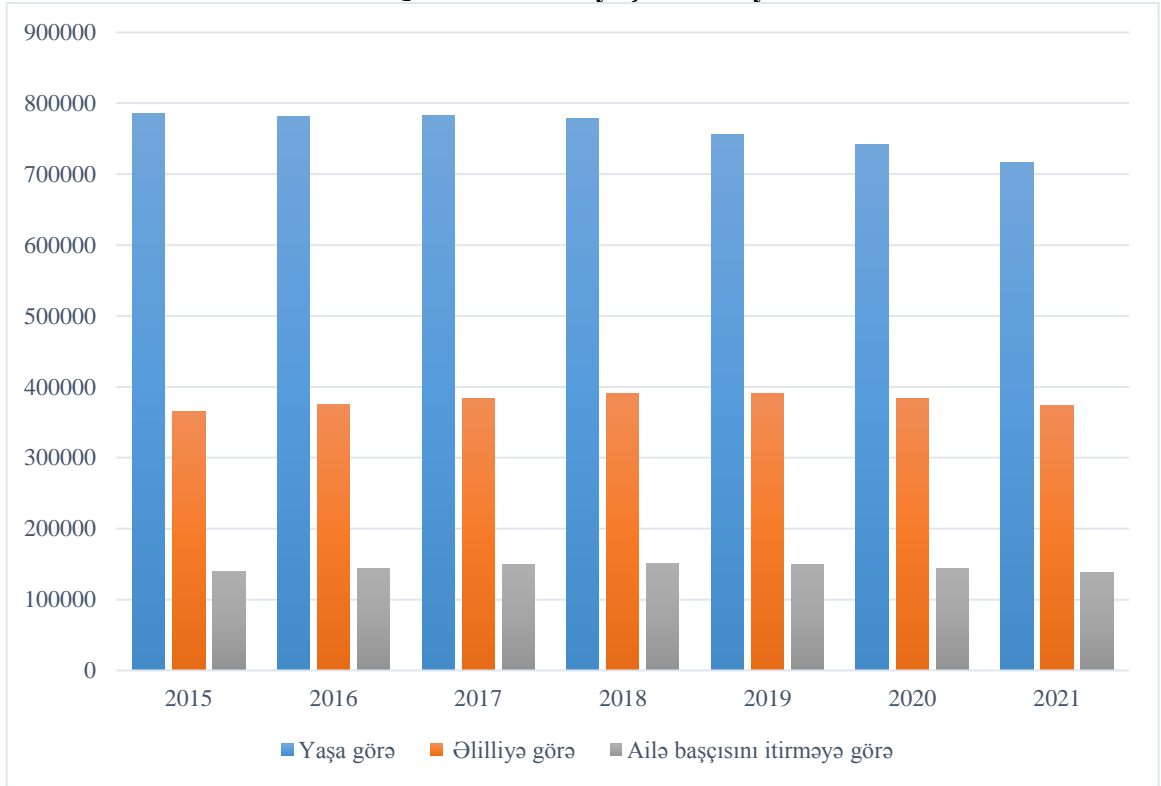
Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Məsələn, 2020-ci ilin birinci yarısında pensiyaların maliyyələşdirilməsinə 2 milyard dollar vəsait ayrılmışdır. 250 milyon manat təşkil edib ki, bu da 2019-cu il üzrə uyğun dövrlə müqayisə etdikdə 436,51 mln manat çoxdur. Ümumilikdə bu ilin birinci yarısında pensiya, sosial müavinət və ünvanlı sosial yardıma 860 milyon manat ayrılmış, birdəfəlik ödəmə 2019-cu ildə uyğun dövrlə müqayisə etdikdə 190 manat təşkil etmişdir.

2021-ci il yanvarın 1-nə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda 1228,8 min nəfər (2020-ci ildə yanvar ayının 1-nə 1270,6 min nəfər) pensiyaçı qeydiyyatına alınıb ki, bu da ölkə əhalisi üzrə 12 %-ni təşkil etmidir. Onlar üzrə 58,3 % yaşa görə, 30,4 % əlilliyə görə, 11,3 % isə ailədə başçını

itirmə cəhətdən əmək pensiyası alır. Təyin edilmiş aylıq pensiyalar üzrə orta məbləğ əvvəlki il üzrə uyğun dövrlə müqayisə etdikdə 14,7 % artmış 302,2 manat və orta aylıq əmək haqqı üzrə 42,7 % olmuşdur (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4858>).

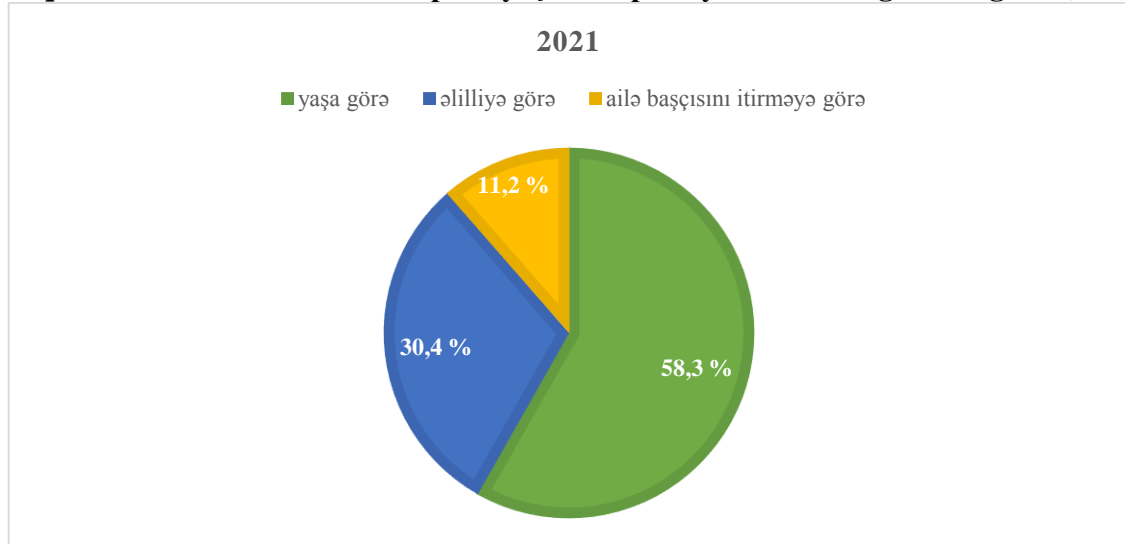
Qrafik 4: Pensiyaçıların sayı

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yuxarıdakı qrafikə əsasən son illərdə pensiyaçıların sayının azalması sosial pensiyaların sosial müavinətlərlə əvəz edilməsi ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, əhəlinin sosial müdafiəsini təmin etmək məqsədilə müxtəlif kateqoriyalardan olan vətəndaşlara fərqli aylıq sosial müavinətləri verirlər. Belə ki, 2021-ci il yanvarın 1-nə yaş üzrə müavinəti alan şəxslərin sayı 100,2 min nəfər (2020-ci ildə yanvar ayının 1-nə 82,4 min nəfər), əlilliyə görə müavinət alanların sayı 182,5 min (uyğun şəkildə 180,5 min) ailə 49,2 min nəfər (47,0 min) nəfər, əlilliyə görə müavinəti almış 18 yaşınadək uşaqlar üzrə say 52,7 (63,0 min) nəfər, başqa müavinət alanlar üzrə say isə 27,2 (28,3 min) min nəfər olmuşdur.

Diaqram 1: 2021-ci ilin əvvəlinə pensiyaçıların pensiya növlərinə görə bölgüsü (%-lə)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2021-ci il yanvarın 1-dən ümumi əmək pensiyaları üzrə sığortanın hissəsi orta aylıqda nominal əməkhaqqı üzrə illik artımın sürətinə uyğun şəkildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 fevral 2021-ci il tarixli, 2491 nömrəli “Əmək pensiyalarının indeksləşdirilməsi haqqında” Sərəncamı ilə indeksləşdirilib və artırılıb. Əmək pensiyası hüququ olmayan 2400 nəfərə kommunala, nəqliyyata və başqa xidmətlər üzrə müavinətlər verilib.

244 nəfər kimsəsiz və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq qəyyumuna aylıq müavinət təyin edilib. Bundan əlavə, şəhid ailələri, müharibə və ya 1990-cı il 20 yanvar hadisələri əlilləri, I və II dərəcəli Çernobıl qəzası nəticəsində müəyyən edilmiş və ya həlak olmuş şəxslər, habelə Çernobıl Atom Elektrik Stansiyasının ləğvi iştirakçıları 7,8 min ailənin çağırışçılarına 12, 8 min uşağa aylıq müavinət verildi. Bundan əlavə, 1855 nəfər bir yaşa qədər uşağı olan 1852 aztəminatlı ailəyə və beşdən çox uşağı olan 2500 qadına 8900 uşağa sosial müavinət, istehsalat xəsarəti nəticəsində xəsarət almış 369 nəfərə kompensasiya ödənilib. 2020-ci il ərzində Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən 77 644 uşağın doğulması, radiasiya qəzaları nəticəsində xəsarət almış 3 991 nəfərin müalicəsi, 5 508 həbs yerlərindən nəfərin evə buraxılması ilə əlaqədar 75 996 ailəyə birdəfəlik müavinət verilib.

Cədvəl 2: Əhaliyə dövlət tərəfindən verilən sosial müavinətlər

Aylıq sosial müavinət alanların sayı	2019		2020		2021	
	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat
Yaşa görə	53,394	73,0	82363	130,0	100247	130,0
Əlilliyə görə	166756	60,75	180521	125,17	182,510	125,08
Ailə başçısını itirməyə görə ailə üzvlərinə	46002	68,0	47002	80,0	49190	80,0
Salamlıq imkanları məhdud 18 yaşadək uşaqlara	72979	82,0	62951	150,0	52645	150,0
Dövlət qulluqçularına (ömürlük)	41	44,88	39	60,24	34	61,15
Koşullu, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə	54263	53,71	1525	12,0	2351	12,0
Əmək xəsarəti və ya peşə xəstəliyi nəticəsində zərərçəkənlərə aylıq kompensasiya	390	227,26	392	222,30	369	221,95
Əhalinin bəzi kateqoriyalarından olan uşaq ailələrinə (uşaqların sayı)	16124	15,44	14577	15,74	12752	15,95
1 yaşadək uşağı olan ailələrə (uşaqların sayı)	796	55	1655	55,0	1855	55,0
beşdən çox uşağa görə (uşaqların sayı)	8987	33,0	9135	55,0	8922	55,0
valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə)	292	61,0	266	100,0	244	100,0

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 3: Birdəfəlik sosial müavinət alanların sayı

Aylıq sosial müavinət alanların sayı	2019		2020		2021	
	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat
uşağın anadan olmasına görə:						
<i>ailəyə</i>	72695	x	72647	x	75996	x
<i>uşaqlara</i>	78224	103,48	76204	149,59	77644	190,12
radiasiya qəzası nəticəsində əlil olmuş şəxslərə müalicə üçün	4348	222,27	4273	237,0	3991	237,0
dəfn üçün	3223	143,46	3519	247,33	4258	299,89
penitensiar müəssisələrində cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərə	7248	513,12	6387	720,31	5508	998,59

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2021-ci ildə yanvar ayının 1-nə 77,3 min aztəminatlı ailə üzrə 324,0 min üzvünün ünvanlı dövlətə aid sosial yardımını almış və hər nəfərə düşmüş orta aylıq məbləğ 57,10 manat olmuşdur (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4858>).

Ölkəmizdə pandemiyanın geniş vüsət almağa başladığı cari ilin mart ayından etibarən pensiya təyinatının elektron qaydada və şəxsin müraciəti olduğu gün insanların sağlamlığının qorunması, eləcə də fiziki təmasın minimuma endirilməsi baxımından çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. təqaüdə çıxmaq hüququ. Xüsusilə, yaşlıların virusa daha çox yoluxduğu bu günlərdə bu formanın tətbiqi pensiyaçılara evdən yalnız bir dəfə - müvəkkil bankdan plastik kart almaq imkanı verir ki, bu da xəstəliyə yoluxma ehtimalını minimuma endirir.

Bu yeniliklərin üstünlüklərindən biri də vətəndaşların pensiya təminatının sosial sığorta prinsiplərinə xələl gətirmədən mümkün qədər sadə şəkildə həll edilməsi və

dəyişikliklərin pensiyaların məbləğində öz əksini tapmasıdır. Bildiyimiz kimi, 2019-cu il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən dəyişikliklərə əsasən, 2019-2020-ci illərdə pensiya yaşına çatmış şəxslərin fərdi uçotunda ötən ilin əvvəlindən yeni islahat tədbiri kimi. 2018-ci il iyulun 1-dək qeydiyyatdadırlar (miqdarından asılı olmayaraq), əmək pensiyası təyin edilərkən 2006-cı il yanvarın 1-dək 25 il sosial sığorta stajı hüququ vardır. Pensiyanın məbləği bu 25 illik xidmətin indeksləşdirilməsindən sonra formalaşan məcmu pensiya kapitalına, habelə tələblərə uyğun olaraq 2006-cı il yanvarın 1-dən sonrakı dövr üçün fərdi hesabda uçota alınan pensiya kapitalına əsasən müəyyən edilir.

Qeyd edək ki, Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” ölkəmizdə 2021-2030-cu illəri əhatə edən yeni strateji mərhələdə sosial inkişafın əsas inkişafının əsas istiqamətlərindən biri kimi nəzərdə tutulub. Ölkə başçısının son 17 ildə həyata keçirdiyi uğurlu sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində milli iqtisadiyyatın 3 dəfədən çox artımı şəraitində əhalinin sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Əmək haqqı, pensiya, müavinət və digər sosial müavinətlər ardıcıl və dəfələrlə artırılıb. İqtisadi tərəqqi, sahibkarlığın inkişafı, qeyri-neft sektorunun genişlənməsi, yeni iş yerlərinin açılması, sosial müdafiə və aktiv məşğulluq proqramlarının genişləndirilməsi, sosial müavinətlərin durmadan artması əhalinin gəlirlərinin artmasına, kəskin işsizliyin və yoxsulluğun azalması istiqamətindədir (<http://ikisahil.az/post/268962-sosial-islahatlarin-yeni-merhelesi-2>).

Təsdiq edilmiş Milli Prioritetlərə uyğun olaraq, məqsədlərdən biri keyfiyyətə yeni olan və 2021-2030-cu illəri əhatə edən postpandemiya və müharibədən sonrakı dövrdə davamlı və yüksək iqtisadi artıma malik dinamik və inklüziv cəmiyyətin formalaşdırılması olacaq. İnkişaf, yüksək və ədalətli sosial təminat və inklüziv cəmiyyət üçün hər bir vətəndaşın faydaları bu mərhələdə tipik inkişaf sahələri kimi müəyyən edilir. Eyni zamanda, Milli Prioritetlərin əsas məqsədlərindən biri də iqtisadi inkişafa uyğun olaraq vətəndaşların rifahının və gəlirlərinin, o cümlədən əməkhaqqının

artırılması və əmək haqqı artımının əmək məhsuldarlığının artımı ilə uzlaşdırılmasıdır. Bu məqsədlər sırasında əhalinin bütün qrupları üçün səmərəli məşğulluğa və layiqli əməyə nail olmaq da var. Milli Prioritetlərə uyğun olaraq, növbəti onillikdə bu infrastrukturun daha əlçatan olması, eləcə də əlilliyi olan şəxslərin məşğulluğunun dəstəklənməsi proqramlarının genişləndirilməsi istiqamətində mühüm addımların atılması nəzərdə tutulur. Əhalinin həssas təbəqələrinin maraqlarına cavab verən sosial xidmətlər sisteminin yaradılması istiqamətində də işlər davam etdirilməlidir.

2.3. Pandemiya dövründə ünvanlı sosial yardım mexanizminin təhlili və məşğulluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi

COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar həm inkişaf etmiş, həmçinin İEOÖ-də iqtisadiyyat üzrə hər iki sektoru, insanların və işçilərin ciddi problemlər ilə üzləşdiyinin şahidi olduq. Dünya İqtisadi Forumunun məlumatına görə, dünya üzrə 4 mlyr-dan çox insan bu epidemiyadan əziyyət çəkmişdir. Bular da bəzi xidmətin və logistikanın sektorlarına mənfi təsirin göstərmişdir. Otellər, hava yolları, restoranlar, ticarət mərkəzləri və mağazaların pandemiyadan xüsusilə təsirləndiyi təxmin edilir. Nəticə olaraq bu sahələr üzrə işləyən bir çox insan işini itirə bilər. Dünyanın ən böyük şirkətlərinin bir çoxu virusa görə artıq öz işçilərini qısa və ya uzun müddətə işdən çıxarır. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) məlumatına görə, pandemiyanın davam etməsindən, dünyada təxminən 25 milyon insan işini itirəcək ki, bu da nəticə olaraq böyük rəqəmlərdir. Məşğulluq və əmək münasibətlərinə xələl gətirən pandemiyanın baş verməsi Azərbaycana da təsirsiz ötüşmür.

Ölkə Prezidentinin 1950 nömrəli 19 Mart 2020-ci il tarixli Fərmanına əsasən, koronavirus pandemiyasından (COVID-19) mənfi saldonun və dünya neft bazarlarında və Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün səhmlərin kəskin tərəddüdlərinin azaldılması üzrə tədbirlər kompleksi haqqında Azərbaycan, makroiqtisadi sabitlik, ölkədə və müəssisədə məşğulluq, Fəaliyyət Planı 4 aprel 2020-ci ildə qəbul edilmişdir. Fəaliyyət planına üç əsas sahə üzrə proqramlar daxildir: İqtisadi artım və Sahibkarlığa dəstək,

Məşğulluğa və sosial təminata dəstək və Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə dəstək. Pandemiya dövründə həyata keçirilən dəstək proqramları arasında sosial proqramlar xüsusilə mühüm yer tutur.

İş yerlərini saxlamaq üçün dövlət pandemiya əziyyət çəkən 20 sahədə işləyən 304 əməkdaşın əmək haqqının böyük hissəsini daimi monitorinq yolu ilə Elektron portal vasitəsilə ödəyir. Dövlət sektorunda 910 000 iş yeri və özəl sektorda 719 000 iş yeri yaradılmışdır. İş yerlərinin qorunması məqsədilə ümumilikdə 248,5 min 292,4 min fərdi sahibkar və 43,9 min kiçik biznes subyektinin maliyyə dəstəyinə başlanılıb. Sosial Müdafiə tədbirlərindən biri ölkədə yaşayış minimumuna bərabər 190 manat məbləğində birdəfəlik müavinətin verilməsi olmuşdur. Xüsusi karantin rejimi üzrə birdəfəlik ödənişlər pandemiya şəraitində işləməyən və qeyri-rəsmi işləyən şəxslərə ödənilmişdir. Karantin rejiminin gücləndirilməsi çərçivəsində 600 000 aztəminatlı şəxs altı ay ərzində 450 milyon manat məbləğində birdəfəlik ödəniş alıblar. Tədbirlərdən biri Covid-19 pandemiyasından sosial balans baxımından zəif qruplardan olan tələbələrin təhsil xərclərini və sosial təminat dəstəklərini ödəmək üçün xüsusi vəsaitin ayrılması idi. Bu məqsədlər üçün büdcədən 40 mln manat ayrılmışdır ki, bu da 20 min tələbənin təhsil haqqını ödəmişdi (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021: s.38).

Koronavirus 2020 (COVID-19) pandemiyası dünya enerji bazarının kəskin dalğalanmalarına və dalğalanmalarına səbəb oldu. NK-nin qərarının həyata keçirilməsi planı 4 aprel 1950 nömrəli ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirini azaltmaq üçün tədbirlərin nəticəsidir. Fond bazarı məşğulluq və sahibkarlıq fəaliyyətinin makroiqtisadi sabitliyini dəstəkləyir. Üç aydan başqa, məşğulluq sahəsində bütün plan, dəstək və Sosial Müdafiə belə bir yer tutur.:

- işçilərin Dövlət əmək sektoru üçün mühafizəsi və qorunması;
- özəl təhlükəsizlik və müdafiə sektoru-işçilərin sosial müdafiəsi;
- məşğulluq və işgötürmə çərçivəsində işsizlərin Sosial Müdafiəsi;
- qeyri-sabit sosial qrupların gücləndirilməsi.

Azərbaycan Respublikasında 2019-2030-cu illər üçün məşğulluq strategiyasının təsdiq edilməsi ilə əlaqədar Prezident İlham Əliyevin fərmanları ilə işsizliyin azaldılması və əmək bazarının möhkəmləndirilməsi ilə bağlı strateji hədəflər ifadə olunub. Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə əlaqələndirici orqan Əmək və Sosial Müdafiə Nazirliyidir (2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2018).

Yeni strategiya və məşğulluq eyni obyektlərdə tədbirlərin davamıdır 2006-2015-ci illərdə 2017-ci ildə əmək münasibətlərinə baxılması və əlaqələndirilməsi, xüsusilə də əmək münasibətlərinin səviyyəsini azaltmaq üçün Nazirlər Kabineti yanında yeni komissiya yaradılmışdır. Bundan başqa, ölkədə artıq İşsizlikdən və məşğulluqdan sığortalanma haqqında xüsusi qanunlar qəbul edilib. Qanunlar 2020-2030-cu illər üçün Məşğulluq Strategiyası üçün yeni hədəflər qoymaqla əmək bazarına və məşğulluğa yeni ideyalar gətirəcək və bu məqsədlərə nail olmaq üçün daha çevik və müasir yanaşma tələb olunur. Əsas məqsədlərdən biri də layiqli əməyə kömək etməkdir. Başqa sözlə, biznes strategiyası mərhələdən intensivliyə keçidi təmin etməlidir, bu da keyfiyyətin artırılması deməkdir.

Hazırda Azərbaycan əhalisinin böyük əksəriyyəti kənd təsərrüfatı ilə məşğuldur, təxminən 48 faiz artım olmuşdur. Bu rəqəmə görə, məşğulluq tendensiyası 80 faiz səviyyəsinə yönəldilmişdir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı haqqında da xüsusi qanun qəbul edilmişdir. Nəqliyyatın inkişafının strateji xəritələrinə və regionların iqtisadi və sosial inkişafı Dövlət proqramlarına xüsusi diqqət kiçik və orta sahibkarlığa dəstək göstərilir. Əmək bazarında yeni normativ qaydaların tətbiqinə də diqqət yetiriləcəkdir. Məşğulluq haqqında qanun bir məşğulluq bankının yaradılmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, əmək bazarında tələb və təklifin tənzimlənməsi bu sistemin köməyi ilə həyata keçirilir. Ümumiyyətlə, ölkədə əmək bazarına nəzarət sistemini təkmilləşdirmək lazımdır. Bu, həm də ayrı-ayrı regionlarda mövcud olan təmayülləri, orada hansı əmək resurslarını və onlara hansı dərəcədə daha çox istiqamətlənmək lazım olduğunu təhlil edən yeni monitorinq sisteminin yaradılması məsələsidir. Əmək

resursları elədir ki, onları daha aktiv və gəlirli istiqamətlərə yönəltmək lazımdır (<https://ahik.org/2021/09/az%C9%99rbaycanda-covid-19-pandemiyasi-mudd%C9%99tind%C9%99-z%C9%99r%C9%99rc%C9%99kmis-sah%C9%991%C9%99r-uzr%C9%99-durum-t%C9%99hlil-v%C9%99-h%C9%99mkarlar-ittifaqlarinin/>).

Diagram 2: 2020-ci ildə yeni açılmış iş yerlərinin strukturu

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2020-ci ildə ölkədə 129 min yeni iş yerləri açılmışdır, iş yerlərinin 54,9 faizi qeyri-dövlət sektorunda olub. Ölkə üzrə yeni yaradılan iş yerlərinin 6,2%-i yeni yaradılan müəssisələrin və təşkilatların, 0,3%-i fəaliyyətini bərpalaşdıran müəssisələrin və təşkilatların, 74,8%-i hazırki müəssisələrin və təşkilatların, 18,7%-i yaradılmış digər fəaliyyət növlərinin payına düşür. İş yerlərinin sayının artmasının səbəblərindən biri də özəl sektorda inzibati tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə əmək müqavilələrinin bağlanması və haqqı ödənilən dövlət vəzifələrinin artırılması olub. Bununla belə,

Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin hesabatında bildirilir ki, 2020-ci ildə ölkə üzrə 20,1 min iş yerləri bağlanmışdır. Müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin dayandırılması ilə əlaqədar iş yerlərinin 20,4 faizi, mövcud müəssisə və təşkilatlarda ştatların ixtisarı ilə əlaqədar 79,6 faizi bağlanıb.

Yeni iş yerlərinin 60,5 faizi Bakıda, 0,8 faizi Naxçıvan Muxtar Respublikasında, 38,7 faizi digər rayonlarda, o cümlədən 10,8 faizi Lənkəranda, 10,0 faizi Aranda, 5,4 faizi Gəncə-Qazaxda, 3,8 faizi Dağlıq Şirvanda, 3,2 faizi isə Dağlıq Şirvanda açılıb. Abşeron, 2,7%-i Yuxarı Qarabağ, 1,4%-i Şəki-Zaqatala, 1,2%-i Quba-Xaçmaz və 0,2%-i Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarına aiddir. Hüquqi şəxslər tərəfindən yaradılmış iş yerlərinin 28,4 faizi tikintidə, 14,8 faizi ticarətdə, nəqliyyata aid vasitələrin təmir olunması, 13,5 faizi kənd təsərrüfatının, meşə təsərrüfatının və balıqçılığın, 7,6 faizi emal sənayesi, 6,9 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyət, 4,4 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və qidalanması, 3,9 faizi dövlət idarəetməsinin və müdafiənin, sosial təminatın, 3,7%-i səhiyyə və sosial xidmətlərin, 3,3%-i inzibati və yardımçı xidmətlər, 3,2%-i nəqliyyatın və anbara aid təsərrüfatın, 2,0%-i təhsil, 8,3%-i digər iqtisadi fəaliyyət növləri üzrədir (Yeni iş yerləri, Statistik məcmuə, Bakı, 2020: s.3).

Rəsmi statistikaya əsasən, cari ilin yanvar-aprel aylarında karantin dövrünün əhəmiyyətli hissəsini əhatə edən ölkə əhalisinin nominal gəlirləri əvvəlki ilin uyğun dövrü ilə müqayisə etdikdə 1,3 % artıb. Eyni zamanda, əvvəlki ilin uyğun dövrü ilə müqayisə etdikdə istehlak qiymətləri 2,9 % bahalaşıb. Bu dövrdə müxtəlif məhdudiyyətlərin tətbiqi insanların ailə münasibətlərinə də təsir edib. Bununla bağlı müvafiq qurumun məlumatına görə, 6 ciddi ailə münaqişəsi qeydə alınıb. Bu müddət ərzində müxtəlif idarələr (Təhsil Nazirliyi, Fövqəladə Hallar Nazirliyi və s.) qaynar xətt vasitəsilə psixoloji dəstək göstərmiş, karantində olan şəxslərə “Psixoloji yardım haqqında” Qanuna uyğun olaraq yardım göstərilmişdir. Təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin məhdudlaşdırıldığı birinci mərhələdən (martın 3-dən martın 9-dək) Təhsil Nazirliyi tərəfindən “Mədəniyyət” və “ARB Günəş” telekanallarında martın 11-dən

etibarən bütün sinifləri və fənləri əhatə edən televiziya dərsləri yayımlanmağa başlayıb. rus bölmələri üçün.

2020-ci ilin aprelin 2-də Təhsil Nazirliyi və “Microsoft” şirkəti tələbələrə Nazirliyin elektron portalında (www.video.edu.az) televiziya dərslərinə baxmaq imkanı verən “Virtual məktəb” layihəsinə start verib.

Pandemiya şəraitində dünyanın əksər ölkələrində, o cümlədən ölkəmizdə karantin sisteminin elan edilməsi bir çox proseslərin, o cümlədən iqtisadi proseslərin gedişini dəyişdi. Ənənəvi təhsilin qəbul edilməsi dəyişdi və rəqəmsallaşdırma üçün yeni tələblər ortaya çıxdı. Pandemiya COVID-19 iqtisadiyyata sosial məsafəni qismən kompensasiya edərək və böhranın sosial-iqtisadi nəticələrini azaltmaqla işləməyə imkan verən texnologiyaların və elektron xidmətlərin əhəmiyyətini əyani şəkildə nümayiş etdirdi. Pandemia həmçinin məşğulluq qaydalarını dəyişdi, milyonlarla insan virusdan özünü qorumaq üçün evdən uzaqdan işləyir. Rəqəmsallaşdırma əmək bazarının bir çox sahələrinə yayılmışdır və güclü ekosistemlərə malik ölkələr rəqəmsallaşmadan faydalanmışdır. Rəqəmsallaşdırmanın maliyyə resurslarına, vaxtına, nəqliyyat xərclərinə qənaət etdiyini və iş yerlərinin saxlanmasını asanlaşdırdığını görəndə şirkətlər, müəssisələr və təşkilatlar pandemiya sonrası uzaqdan işləməyə davam edirlər. Bizə iş yerində şəxsi iştirakı olmadan səmərəli işləyə bilən və İKT sahəsində biliklərə malik olan çoxlu sayda ekspert lazımdır.

Dünya İqtisadi Forumunun 15 ölkə üzrə təhlili növbəti beş ildə informasiya texnologiyaları sektorunda 150 milyon yeni iş yerinin açılacağını proqnozlaşdırır. Beynəlxalq təşkilatın məlumatına görə, işəgötürənlərin 84%-i uzaqdan işləməyi planlaşdırır. Proqram təminatının inkişafı, məlumat analitikası, rəqəmsal marketing və rəqəmsal olaraq gücləndirilmiş qrafik dizayn ilk 10 karyerada üstünlük təşkil edəcək. Ehtimal olunur ki, istehsal texnologiyalarının avtomatlaşdırılması, yeni nəsil proqram və texniki vasitələrin inteqrasiyası, telekonfransların təşkili pandemiya sonrası dövrdə biznesin gündəmində birinci yerdə olacaq.

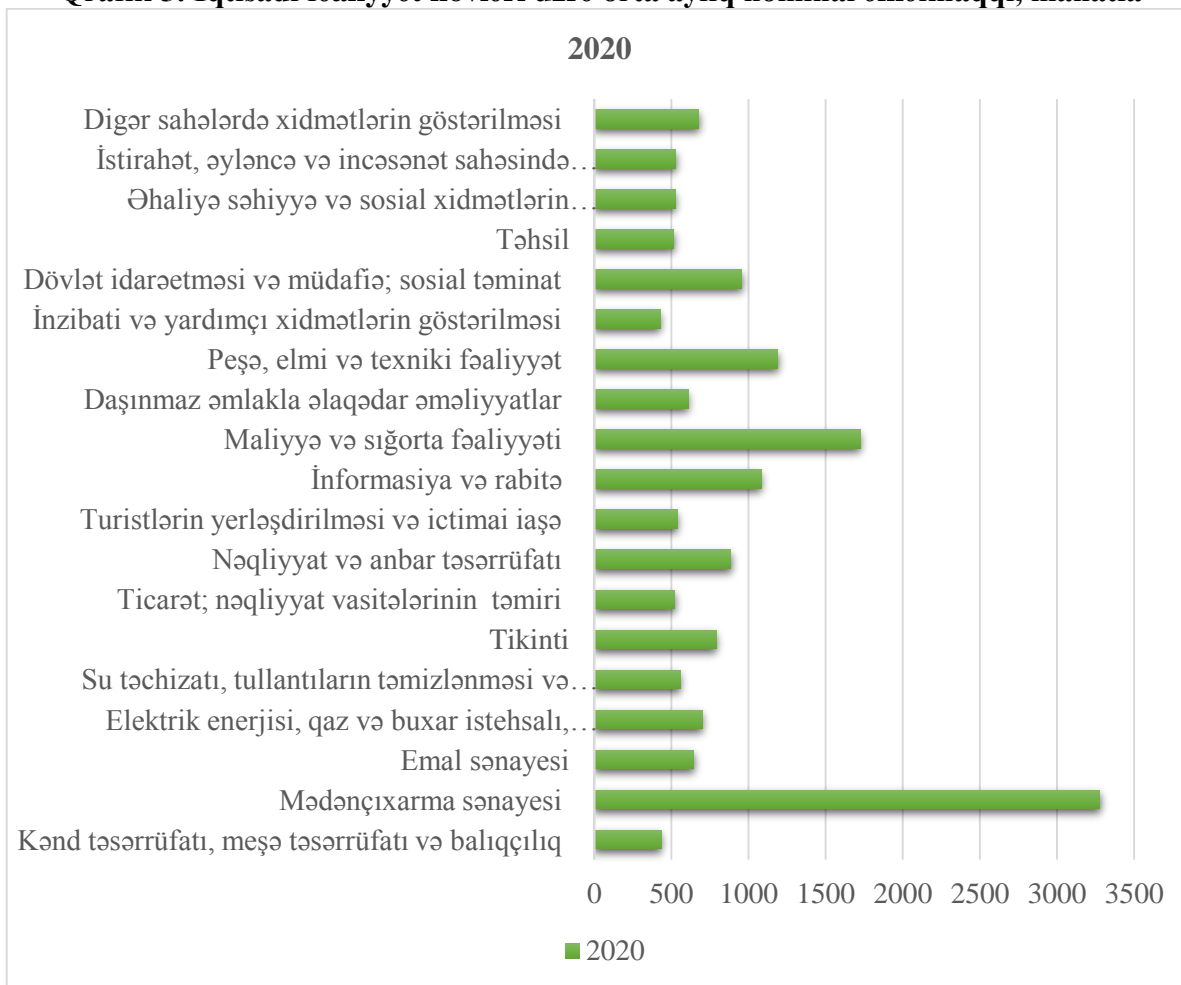
Cədvəl 4: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul əhalinin sayı, min nəfər

İqtisadi fəaliyyət növləri	2015	2017	2018	2019	2020
İqtisadiyyat üzrə - cəmi	4671,6	4822,1	4879,3	4938,5	4876,6
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1698,4	1752,9	1769,3	1777,7	1771,9
Mədəncixarma sənayesi	39,1	37,9	40,3	40,4	40,1
Emal sənayesi	229,8	249,1	254,8	262,6	258,3
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	27,1	27,5	27,5	30,5	28,3
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	25,4	30,8	41,1	30,2	29,9
Tikinti	336,4	347,9	354,5	366,2	357,5
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	693,7	705,9	706,1	712,0	690,5
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	197,1	201,0	203,2	205,8	202,7
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	61,5	73,5	78,2	80,5	64,9
İnformasiya və rabitə	60,3	61,7	62,8	63,2	61,4
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	33,0	26,9	27,4	28,0	28,9
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	89,7	88,8	90,8	93,3	90,0
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	59,6	73,5	74,3	74,5	72,9
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	55,2	58,0	59,5	70,0	89,8
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	287,3	284,2	281,5	282,1	276,9
Təhsil	373,5	377,8	380,2	382,9	380,1
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	180,8	189,0	190,0	191,3	190,2
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	69,6	80,6	81,5	82,0	77,7
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	154,1	155,1	156,3	165,3	164,6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2020-ci ildə ölkənin nominal gəliri əvvəlki illə müqayisədə 1,8% azalıb və 55 726,1 milyon dollar təşkil edib, 2021-ci ilin yanvar ayında müvafiq göstərici 4 011,2 milyon dollar təşkil edib. Məcburi və könüllü ödənişlərdən sonra əhalinin sərəncamında olan gəlirlər 2019 - cu ildə 51 169,6 milyon manat, 2020 - ci ildə 50 689,6 milyon manat, 2021-ci ilin yanvar ayında 3 577,7 milyon manat təşkil etmişdir. Keynes postulatlarına görə, istehlak xərclərinin artması ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin artması hesabına baş verir. Statistika görə, xərclərin strukturuna ödənilmiş cari transfertlə və mülkiyyətdən ödənilmiş gəlirlə bağlı son xərclər təsir göstərir. Lakin bütün gəlir xərclərə xərclənmir, bəzi qənaət xərclənir ki, bu xərclər multiplikativ effekti azalsın.

Qrafik 5: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta aylıq nominal əməkhaqqı, manatla

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Statistikaya görə, 2020-ci ilin yanvar-noyabr ayları üzrə işçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı 703,5 manat olmuşdur ki, bu da 2019-cu ilin fevral ayının əvvəlində analoji dövrü ilə müqayisədə 12,9 faiz çoxdur, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinə müsbət təsir göstərən amillərdən biri artım indeksində orta aylıq əmək haqqı ilə müqayisədə 11,4 faizdir. Başqa sözlə, ölkə iqtisadiyyatında 1 milyon 691,8 min nəfər əmək haqqı 343 iş yerinin yarısını və ya daha azını təşkil edir. Son üç il ərzində dövlət sektorunda ümumi əmək haqqı 85% və 36% artıb, yəni 1,7 milyon dollar yarıdan az 343 min, yarıdan çox olub. Alıcılıq qabiliyyəti səviyyəsinə gəldikdə isə, 2018-ci ildə hər 100 orta əmək haqqı 227 manat olan 88,5 mata xərclənib ki, bu da bu gün 60,35 manat təşkil edir.

Cədvəl 5: 2020-ci ildə muzzdlu işçilərin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü, %-lə

İqtisadi fəaliyyət növləri	Cəmi	o cümlədən	
		dövlət	qeyri-dövlət
İqtisadiyyat üzrə - cəmi	1646,6	916,7	729,9
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	54,2	26,9	27,3
Mədəncixarma sənayesi	34,9	13,6	21,3
Emal sənayesi	121,9	20,3	101,6
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	30,4	29,7	0,7
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	30,2	27,5	2,7
Tikinti	119,6	31,7	87,9
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	294,5	2,5	292,0
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	75,6	47,5	28,1
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	27,4	0,9	26,5
İnformasiya və rabitə	28,3	15,8	12,5
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	28,0	5,3	22,7
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	17,1	8,1	9,0
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	56,5	33,2	23,3
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	68,7	51,3	17,4
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	113,3	107,3	6,0
Təhsil	336,3	324,6	11,7
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	135,1	117,6	17,5
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	55,1	50,9	4,2
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	19,5	2,0	17,5

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dünya iqtisadiyyatı koronavirus pandemiyası səbəbindən ciddi bir böhran keçirir. İqtisadiyyatı xidmətlərdən asılı olan ölkələrdə turizm, nəqliyyat və ərzaq məhsulları azalıb. Pandemiyanın yaratdığı resessiya dalğası Azərbaycan iqtisadiyyatına, o cümlədən əmək bazarına və əhalinin gəlirlərinin azalmasına mənfi təsir göstərdi. Bundan başqa, pandemiyanın və əhalinin sosial müdafiəsinin mənfi təsirinin təmin edilməsi siyasətin prioritet istiqamətinə çevrilib. Hökumət Azərbaycanda daha az iş yerini bağlamaq üçün qabaqlayıcı tədbirlər görüb. Pandemiyaadan əziyyət çəkən sahibkarların maliyyə dəstəyi və vergi güzəştlərinin tətbiqi sayəsində sahibkarlar daha

az iş yerlərini itiriblər. İş yerlərinin saxlanması üçün əmək müqaviləsi ilə işləyən işçilərə əmək haqqının müəyyən hissəsi ödənilirdi. Pandemiyanın çağırışlarına cavab olaraq məşğulluğun strukturunda baş verən dəyişikliklər rəqəmsallaşmadan istifadəni zəruri edib. Bacarıqlı IT işçi qüvvəsinə ehtiyacın artacağı və distant işə olan meylin pandemiya dan sonrakı dövrdə də davam edəcəyi gözlənilir. Sosial sahədə dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün dövlət sosial islahatların prioritetlərini qoruyub saxlamalı, rəsmi məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə və əhəlinin gəlirlərinin artırılmasına xidməti gücləndirilməlidir.

III FƏSİL. PANDEMIYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA SOSIAL İNKİŞAFIN MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏN İSTİFADƏ VƏ GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR

3.1. Dünya təcrübəsində COVID-19 pandemiyasının sosial inkişaf sahəsində yaratdığı problemlərin həlli yolları

Pandemiya bütün ölkələrdə dərin bərabərsizlikləri və əhatə dairəsi, tamlığı və layiqli sosial müdafiə səviyyəsində əhəmiyyətli boşluqları üzə çıxardı. O, yüksək səviyyəli iqtisadi qeyri-müəyyənlik, yoxsulluq, artan bərabərsizlik, rast gəlinən problemləri daha da gücləndirir. Sosial müdafiə siyasətində COVID 19 pandemiyası görünməmiş reaksiyalara səbəb olub. Hökumətlər əhalinin sağlamlığını, məşğulluğunu və gəlirlərini qorumaq və sosial sabitliyi təmin etmək üçün əsas prioritet kimi sosial təhlükəsizlik şəbəkələrini səfərbər etmişdir. Zəruri hallarda, onlar əvvəllər həssas qruplar üçün əhatə dairəsini genişləndirdilər, mövcud ödənişləri artırdılar və ya yeni imtiyazlar tətbiq etdilər, idarəetmə və xidmət tədbirlərini uyğunlaşdırdılar və əlavə maliyyə resurslarını səfərbər etdilər. Bununla belə, bəzi beynəlxalq dəstəyə baxmayaraq, yüksək gəlirli ölkələrdən fərqli olaraq, aşağı və orta gəlirli bir çox ölkələr pandemiyanın mənfi təsirlərinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər sosial müdafiə və fiskal stimulyasiya təmin etmək üçün mübarizə aparmışdır. Sosial və iqtisadi bərpa qeyri-müəyyən olaraq qalır və sosial müdafiəyə artan xərclər kritik olaraq qalacaqdır.

Əgər sosial müdafiə sahəsində qəbul edilən qərarların istiqamətlərindən danışırıqsa, onlar məşğulluğun və əmək fəallığının azalması nəticəsində gəlirlərin azalması və yoxsulluq səviyyəsinin artması ilə müəyyən edilir. Dünya Bankının məlumatına görə, dünyada ifrat yoxsulluğun səviyyəsi 2020-ci ildə epidemiyadan əvvəl proqnozlaşdırılan 7,8%-dən 8,6%-ə yüksəlmişdir. Hətta müxtəlif ölkələrdə sosial dəstək tədbirləri ilə bağlı qərarların necə qəbul edildiyinə və onların hansı qərarlar olduğuna nəzər salsaq belə, hökumətlərin yanaşmalarındakı fərqi təkcə resurs, o cümlədən dövlətlərin maliyyə imkanları ilə məhdudlaşmadığını göstərir. Aydındır ki,

hər bir halda təcrübə bir sıra öz amilləri və şəraiti ilə müəyyən edilir. Xüsusilə də bu amilləri və şərtləri tipikləşdirməyə cəhd edilmişdir.

Rusiya hökumətinin antiböhran tədbirləri paketi, digər dövlətlərin hökumətlərinin tədbirləri kimi, üç əsas məqsədi güdürdü - maliyyə sabitliyini dəstəkləmək, ev təsərrüfatlarının maliyyə vəziyyətini dəstəkləmək və biznesin böhran dövründə sağ qalmasına kömək etmək (Cassim Z., Handjiski B., Schubert J., 2020: s.5).

G7 ölkələrində böhran əleyhinə stimül paketlərinin həcmi ÜDM-in ikirəqəmli faizləri ilə ölçülür. Kanadada ÜDM-nin təxminən 12%-dən Almaniyada 33%-ə Rusiya hökumətinin öz hesablamalarına görə, onun stimullaşdırıcı paketinin ümumi həcmi ÜDM-nin 4-6%-ni təşkil etmişdir (Андреева Е. И., Бычков Д. Г., Феоктистова О. А., 2021: s.31).

Sosial müdafiə Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərində formalaşdırıldığı kimi, yoxsulluğun azaldılması üzrə tanınmış strategiyadır, uşaq və ailələrin dəstəklənməsində sübut edilmiş rolu var. Bu, artan işsizlik və yoxsulluğun fonunda böhran dövrlərində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən kritik risklərin idarə edilməsi strategiyasıdır. Sosial müdafiə ailələri daha da yoxsullaşmadan qoruyan və mənfi mübarizə strategiyalarından qaçmağa kömək edən həyat xəttidir. Çoxlu sübutlar göstərir ki, sosial müdafiə proqramları səhiyyə və təhsilə çıxışın yaxşılaşdırılmasından ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyin yaxşılaşdırılmasına və uşaqların müdafiəsinə kimi bir sıra sahələrdə müsbət təsir göstərir. COVID-19-a cavab olaraq 190-dan çox ölkə sosial müdafiə əhatəsini genişləndirdi, onlardan 155-i dövlət pul köçürmə proqramlarını genişləndirdi. Bununla belə, pandemiya zamanı regionlar üzrə sosial müdafiə sistemlərində davam edən boşluqlar üzə çıxdı: hər üç uşaqdan ikisinin uşaq və ya ailə müavinətinin hər hansı formasında əldə olunmadığı və sosial müdafiə sistemində boşluqlar aşkar edilmişdir. Beləliklə, görülən cavab tədbirlərinin müsbət xarakterinə baxmayaraq, problem bunun sadəcə müvəqqəti həll yolu deyil, davamlı sosial müdafiə sistemlərinin qurulması üçün uzunmüddətli prosesin başlanğıcı olduğuna əmin olmaqdır (Меры реагирования социальной защиты юнисеф на covid-19, 2020: s.4).

Cədvəl 6: Pandemiya ilə mübarizə çərçivəsində dövlətlərin monetar siyasət tədbirləri

Ölkələr	Dəstək tədbirlərinin spesifikasiyası	Tətbiq edilən siyasət tədbirləri
ABŞ	700 mlrd. ABŞ dolları dəyərində aktivlərin alınması proqramı və 2 trilyon dollarlıq REPO əməliyyatları üçün paketin tətbiq edilməsi	Kəmiyyət göstəriciləri
B.Britaniya	İstiqrazların alınması çərçivəsində 228 mlrd. ABŞ dollarının ayrılması	
Braziliya	Kommersiya səhmləri ilə bağlı bankların kredit imkanlarının genişləndirilməsi	
Aİ	2020-ci ilin sonuna kimi əlavə aktiv alınması proqramının tətbiq edilməsi	
ABŞ	100 bənd	Yenidən amlıyyələşdirmə stavkalarının azaldılması
B.Britaniya	5 bənd	
Braziliya	50 bənddən 3,7 %-ə qədər	
B.Britaniya	KOS-ın kreditləşdirilməsi üçün bankların nizamnamə fondları ilə bağlı güzəştlərin tətbiqi	Xüsusi kreditləşdirmə proqramlarının qəbul edilməsi
Avstraliya	Bankların 0,25 % qısamüddətli kapitalizasiyasına imkan vermək	
Almaniya	80-90 % risk zəmanəti ilə limitsiz güzəştli kreditlər	
Çin	Kapitala olan tələbin azaldılması nəticəsində 80 mlrd. ABŞ dolları əlavə vəsaitin ayrılması	Rezerv və kapital üzrə öhdəliklərin azaldılması
Braziliya	Kapital və rezervlərə tələbin azalması sayəsində 13 mlrd. dollar rezerv kapitalın ayrılması	
Avstraliya	Kapitalın müvəqqəti tələbin azalması Bazel III tələbləri güzəştli müddətin tələb edilməsi	
Aİ	Kapital və likvidliyə tələblərin azalması	
Almaniya	Kontursiklik bufer kapitalının 0,25 %-dən 0,5 %-ə qədər endirilməsi	

Mənbə: Əliyev S., Çıraqov E., 2020: s.69, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sözügedən istiqamətdə ayrı-ayrı milli dövlətlərin antiböhran siyasəti çərçivəsində tətbiq etdikləri dəstək paketləri və onların əhatə dairəsi fərqli prioritetlər üzərindən reallaşdırılmaqdadır. Təhlillər göstərir ki, bu istiqamətdə selektiv yanaşma və təqdim edilən dəstək alətlərinin müxtəlif kombinasiyalarda tətbiqi sosial-iqtisadi sahədə qabaqlayıcı təşəbbüslərin effektivliyi ilə nəticələnir.

Cədvəl 7: Pandemiya ilə mübarizə çərçivəsində fiskal siyasət tədbirləri

Ölkələr	Dəstək tədbirlərinin spesifikasiyası	Tətbiq edilən siyasət tədbirləri
ABŞ	1200 dollar böyüklərə, 500 dollar hər uşağa görə	Əhalinin əhəmiyyətli hissəsinə birbaşa ödəmələrin təqdim edilməsi
Honkonq	Bütün yetkin vətəndaşlara 1300 dollar ödəmə	
Avstraliya	Ehtiyacı olan 6,5 mln. nəfərə 450 Avstraliya dollarının ödənilməsi	
Almaniya	Bütün özünəməşğul və kiçik sahibkarlara 5000 avro məbləğində ödəmə	Özünəməşğul və fərdi sahibkarların gəlirlərinin bütövlükdə və yaxud müəyyən hissəsinin kompensasiya edilməsi
İsrail	Özünəməşğullara 1700 dollar məbləğində qrantların verilməsi	
İtaliya	Ziyanla qarşılaşmış bələdiyyələrdə 600 avro miqdarında özünəməşğullara aylıq ödəmə	
Finlandiya	Özünəməşğul və fərdi sahibkarlar öz bizneslərini bağlamadan işsizlik üzrə müavinət ala bilər	
B.Britaniya	KOS və kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərə 3600 dollar məbləğində dəstəyin göstərilməsi üçün 2,7 mlrd. ABŞ dolları nizamnamə kapitalına malik fondun formalaşdırılması	Kiçik biznesə birbaşa ödəmələr
Danimarka	Yerli sahibkarlara dəstək məqsədilə 38 mlrd. Avro büdcəyə malik yardım fondunun yaradılması	
Fransa	Müflisləşmiş və gəlirlərində əhəmiyyətli azalma müşahidə edilən sahibkarların 70 %-nə 1,2 mlrd. Avroluq fondun yaradılması	
Almaniya	Kiçik sahibkaralar yönəlik müraciət etdikdən 48 saat sonra 15 min avroluq qrant xəttinin yaradılması	

Mənbə: Əliyev S., Çıraqov E. 2020: s.69, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Uşaqların böyük əksəriyyəti hələ də sosial müdafiəyə effektiv çıxış imkanından məhrumdur, dünyada uşaqların yalnız 26,4%-i sosial müavinət alır. Effektiv əhatə dairəsi bir sıra regionlarda xüsusilə dardır - Asiya və Sakit Okeanda 18%, Ərəb Dövlətlərində 15,4% və Afrikada 12,6%. Son müsbət irəliləyişlər bir sıra ölkələrdə universal uşaq müavinətlərinin təmin edilməsi və COVID 19 böhranı zamanı inklüziv sosial müdafiə sistemlərinin həyati əhəmiyyətinə, keyfiyyətli uşaq baxımı xidmətlərinin və baxıcıların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi ehtiyacına diqqətin artması ilə xarakterizə olunur. Orta hesabla, uşaqların sosial müdafiəsinə milli xərclər çox aşağıdır: pensiyalara xərclənən ÜDM-in 7%-i ilə müqayisədə bu, ÜDM-in cəmi

1,1%-ni təşkil edir. Əhalidə uşaqların nisbətinin ən yüksək olduğu və sosial müdafiəyə ən çox ehtiyacı olan dünya regionları, xüsusilə də Saharadan cənubda yerləşən Afrikada (ÜDM-in 0,4%-i) əhatə dairəsi və xərclərin ən aşağı səviyyələrinə malikdir. COVID 19 pandemiyasının yaratdığı uşaq yoxsulluğunun artımını aradan qaldırmaq, sosial müdafiə sahəsindəki boşluqları aradan qaldırmaq və uşaqlar və cəmiyyət üçün optimal nəticələrə nail olmaq üçün siyasətçilər uşaq müavinətləri və uşağa qulluq xidmətlərini əhatə edən hərtərəfli, sistemli yanaşma qəbul etməlidirlər.

Cədvəl 8: Ölkələrin antiböhran tədbirləri çərçivəsində tətbiq edilən dəstək paketi

Ölkələr	Antiböhran tədbirləri çərçivəsində tətbiq edilən dəstək paketi	Dəstək paketinin əhatə dairəsi
Almaniya	Mövsümi məşğulluq üzrə müavinətlərin alınması üçün tələblərin yumuşaldılması; İş saatlarının azaldılması. Vətəndaşların əmək haqlarının qarşılınması (60-67 %)	Dövlət tərəfindən müəyyən edilən zərərçəkmiş həssas sektorlarda çalışan işçilər üçün
ABŞ	Nəgd formada birdəfəlik maddi yardım; Vətəndaş üzrə 1200 dolları; Ailədə hər uşağa görə 500 ABŞ dolları	İllik gəliri 75 min dolları ötməyən şəxslərə və ər-arvadın birgə illik gəliri 120 min dolları ötməyən ailələrə
İspaniya	İşsizlik üzrə müavinətlərin artırılması: Aztəminatlı ailələrə verilən sosial müavinətlərin artırılması	Dövlət tərəfindən müəyyən edilən zərərçəkmiş həssas sektorlarda çalışan işçilər üçün
İtaliya	Özünəməşğullara 500 avro pul həcmində maddi yardım; 12 yaşdan aşağı uşağı olanlar üçün özəl sektorun işçilərinə 15 günlük məzuniyyət üçün müavinətlərin verilməsi	Özünəməşğul və işləyən vətəndaşlar
Kanada	Xəstəlik üzrə müavinətin ilk gündən verilməsi; Karantin pulu- birbaşa nağdsız müavinətlər; Tələbə kreditlərinin ödənilməsinə görə 6 aylıq faizsiz moratori	Karantin və özünü təcridə olan vətəndaşlar
Yaponiya	Təcili sosial yardım paketlərinə daxildir: Təhsil ocaqları bağlandığına görə dərəcə gədə bilməyən uşaqlara qulluğa görə işdən çıxmağa məcbur olmuş ştatdankənar əməkdaşlara 4100 yen həcmində subsidiyaların verilməsi; Gəlirlərin 30 %-i həcmində azaldığı təsbit olunan vətəndaşlara faiz və kreditin əsas hissəsinin ləğvi	

Mənbə: Əliyev S., Çıraqov E., 2020: s.70, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ölkələr sosial müdafiə sistemlərinin trayektoriyası ilə bağlı yol ayrıcındadırlar. Əgər böhran zamanı işıq şüası parlayırsa, bu, sosial müdafiəyə sərmayə qoyuluşunun mühüm rolunun güclü bir xatırlatmasıdır, lakin bir çox ölkələr əhəmiyyətli maliyyə məhdudiyyətləri ilə üzləşirlər. Bu hesabat göstərir ki, inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, demək olar ki, bütün ölkələr seçim qarşısındadır: sosial müdafiə sistemlərini gücləndirmək üçün iddialı strategiya qəbul etmək, büdcə və ya siyasi təzyiqlərə tab gətirərək, minimalist yanaşmanı qəbul etmək, sosial müdafiəyə ayrılan vəsaiti azaltmaq. Siyasət baxımından ölkələr pandemiya pəncərəsindən yararlına və hər kəsi həm sistemli şoklardan, həm də adi həyat dövrü risklərindən qorumaq üçün boşluqları ardıcıl olaraq bağlayaraq sosial təhlükəsizlik şəbəkələrini gücləndirmək üçün böhrana cavab söylərini artırma bilərlər. Bunun üçün universal, hərtərəfli, layiqli və dayanıqlı sosial müdafiə sistemlərinin, o cümlədən hər kəsə həyatı boyu ən azı əsas sosial təminat təmin edən layiqli sosial müdafiə zəmininin qurulması üçün gücləndirilmiş söylər tələb olunur. Alternativ sosial müdafiəyə sərmayə qoya bilməyən və beləliklə də ölkələri “insan faydası az olan aşağı məsrəfli inkişaf” dalanına sürükləyən minimalist yanaşmaya boyun əyməkdir. Bu, sosial təhlükəsizlik şəbəkələrini gücləndirmək və daha yaxşı gələcək üçün cəmiyyətləri yenidən qurmaq üçün əldən verilmiş fürsətə çevrilir.

3.2. Pandemiya dövründə sosial inkişafın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ölkə Prezidentinin 19 Mart 2020-ci il tarixli Koronavirus pandemiyasının (Covid-19) mənfi təsirinin azaldılması və dünya neft və fond bazarlarında Azərbaycan iqtisadiyyatının məşgulluğuna, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə və təsərrüfat subyektlərində problemlərə əsaslı dəyişikliklərin edilməsi üzrə bir sıra tədbirlər haqqında Fərmanına əsasən Azərbaycan hökuməti tərəfindən 4 aprel 2020-ci il tarixində təsdiq edilmiş Fəaliyyət Planından danışmaq olar (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Pandemiya ilə əlaqəli sosial dəstəyə aid tədbirlər 4,8 mln-dan çox insanı və ya əhalinin 48% - ni əhatə edir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin siyasəti pandemiya zamanı məşgulluq və sosial müdafiənin dəstəklənməsi üçün seçkilərdən sonra əsas tədbirlər təsdiqlənib. Bu çətin dövrdə dövlətin öz vətəndaşlarına verdiyi dəstəyin əla nümunəsi olan bu tədbirlər dövlət sektorunun və özəl sektorun 1 milyon və 640 mindən çox işçisi üçün iş yerlərinin və əmək haqlarının qorunmasına şərait yaratmışdır. 2 milyon vətəndaş, xüsusilə həssas əhali qrupları, sosial təminat növləri (pensiya, müavinət, kreditlər) üzrə sabitləri ödəməyi dəstəklədi. Əmək haqqı məşgulluğu artırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur, ən azı 10 min kiçik böyük gəlir və ya təxminən 600 min icarə haqqı özünü məşgulluq proqramı yaratmaq üçün ödənilmir daxildir. 340 min 82 minə yaxın ailə dövlət vəsaiti ilə verilir, əlavə sığorta ödənişləri 20 minə yaxın adam, 100 minə yaxın aşağı gəlirli ailə tərəfindən verilən ərzaq yardımı verilir.

Qəbul edilmiş Tədbirlər Planı çərçivəsində pandemiya zərər çəkmiş sahələrdə əmək müqaviləsinin vasitəsilə işləyən maddəli işçilər əməkhaqqı üzrən müəyyənləşdirilmiş hissənin ödənilməsindən ötrü 300 min nəfər maddəli işçi üçün 215 milyon manat ayrılacağı qeyd edilir və ödənişlərin 2 hissəli olmaqla aprel və may aylarında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə zərər çəkmiş sahələrdə sahibkarlığa uyğun fəaliyyət göstərmiş 300 min fərdi sahibkarlara 80 mln. manat həcmi olaraq, 2019-cu ildə ödənilmiş vergilər, məcburi sosial sığorta və işsizlikdən sığorta haqlarına uyğun şəkildə maliyyə yardımı ayrılacaqdır.

Şəkil 2: Pandemiya dövründə Azərbaycanda sosial dəstək tədbirləri

Mənbə: <https://www.sosial.gov.az/3401>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən 5 may 2020-ci il tarixində yayılmış məlumata əsasən, 4 may tarixinə ümumilikdə maliyyə dəstəyi almaq üçün 25,633 vergi ödəyicisi və 92,553 fərdi (mikro) sahibkar olmaqla, cəmi 118,186 vergi ödəyicisi müraciət etmişdir. Muzdlu işçilərin əmək haqqını müəyyənləşdirmək hissənin ödənməsi çərçivəsində 191,306 işçini əhatə edən 21,472 sahibkarın müraciəti araşdırılaraq öz təsdiqini tapmışdır, başqa vergi ödəyiciləri üçün araşdırmaları isə davam etməkdədir. Bu günə qədər təsdiqlənmiş müraciətlərdə maliyyə dəstəyi üzrə həcmi 86,36 mln. manat, həmçinin 1- ci mərhələdə ödənməsi nəzərdə tutulmuş vəsait üzrə həcmi 43,18 mln. manat təşkil edir. Mayın 4-nə olan məlumata əsasən 20,596 vergi ödəyicisinə 186,883 nəfər muzdlu işçi üzrə əməkhaqqında 42,4 mln. manat vəsaiti köçürmək təmin olunmuşdur.

Maliyyə yardımını sxemi çərçivəsində fərdi vergi ödəyicilərindən (mikro müəssisələrdən) 92 553 müraciət edilmişdir. Onlardan 83 870-nə baxılmış 51,57 milyon manata yaxın vəsait ayrılmışdır. Mayın 4 - nə qədər 49,2 milyon manat 78 643

fərdi bank hesablarına köçürülmüşdür. 25 aprel 2020-ci il tarixində Maliyyə Sabitliyi Komitəsinin tövsiyələri nəzərə alınmaqla, Mərkəzi Bank yuxarıda qeyd olunan Fəaliyyət Planı çərçivəsində kredit təşkilatlarına tənzimləyici icazənin verilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında analoji qərar qəbul etmişdir. Bu, əsasən, Azərbaycan Respublikası İpoteka və kredit təminatı Fondundan fərdi şəxslərə ipoteka kreditlərinin restrukturizasiyası, dövlət resursları hesabına korporativ kreditlərin restrukturizasiyası və sığorta bazarı və kapital bazarı operatorlarının dəstəyi ilə bağlıdır.

Beləliklə, özəl şirkətlərə, o cümlədən İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında çalışan şirkətlərə 1 Mart 2020-ci il tarixindən başlayaraq keyfiyyətli kreditlərin restrukturizasiyası imkanı veriləcək, bu zaman hökumət kreditlər üzrə faiz dərəcələrini subsidiyalaşdırır, kreditin keyfiyyəti isə yalnız 30% azalacaq. 1 sentyabr 2020-ci ildə fəaliyyətin nəticəsində Sahibkarlığın İnkişafı Fondundan 1 milyard ABŞ dolları vəsait ayrılmışdır. 10 minə yaxın biznesmen bütün manat üzrə biznes kreditlərindən istifadə etmək imkanı qazanmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının İpoteka və kredit Təminatı Fondu vasitəsilə fiziki şəxslərə dəstək məqsədilə 1,1 milyard ABŞ dolları məbləğində ipoteka krediti verilir. təxminən 23 min borcalanlar əldə edə bilərlər ipoteka məbləğində mana. Əgər 1 Mart 2020-ci il tarixinədək verilən və qənaətbəxş keyfiyyətə malik olan kreditlər 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək yenidən strukturlaşdırılırsa, onların keyfiyyəti pisləşməyəcəkdir.

Göründüyü kimi, yuxarıda adı keçən Tədbirlər Planı və qərarlar çox detallı olaraq işlənilərək hazırlanmış və bir çox sahələri əhatə etməkdədir. Bu çərçivədə görülmüş və görülməyəcək işlər ölkə səviyyəsində makro iqtisadi sabitliyin saxlanılmasına, sahibkarlıq subyektlərinin, müzdü işçilərin, habelə əhalinin sosial həssas təbəqəsinin pandemiya nəticəsində yaranabiləcək iqtisadi dalğalanmalardan və mümkün mənfi təsirlərdən minimum itki ilə çıxmasına gətirib çıxaracaqdır

(https://audit.gov.az/Upload/Files/2019/M%C9%99qal%C9%99_Pandemiya_AZE_op).

Ölkədə sosial rifahın gücləndirilməsi istiqamətində müvafiq orqanlarda işsiz kimi qeydiyyatda olan 600 min şəxsə aprel-may ayları üzrə hər aydan ötrü yaşayış minimumunun həcmi olaraq (190 manat) ümumi ödəmə verilib, aktiv əmək müqaviləsi bildirişi olan 320 min şəxsə birdəfəlik ödəmənin verilməsindən imtina edilib. Ünvanlı dövlət sosial yardımını və əlillik müddəti xüsusi karantin rejimi dövründə başa çatan şəxslərə yardımların verilməsi davam etdirilib. Eləcə də sosial dəstək tədbirləri çərçivəsində tənha yaşlılara və aztəminatlı ailələrə münasibətdə digər müxtəlif güzəşt və yardımlar tətbiq olunub. Əhali üzrə elektrik enerjisinin güzəştli istehlak həcminin artırılması, aztəminatlı ailələrə aid tələbələrin təhsil haqqının dövlət tərəfindən qarşılınması, həmçinin ƏDV-nin bir hissəsinin fiziki şəxs olan istehlakçılara geri qaytarılması bu çərçivədə dəyərləndirilə bilər. Bütün bunlarla yanaşı, əhalinin həssas təbəqəsinə yaxından sosial xidmət göstərən şəxslərin, həmçinin, xəstəliklə mübarizəyə cəlb olunan tibb və qeyri-tibb işçilərinin əmək haqqına müddətli əlavələr və mükafatlar olunub. Müvafiq tədbirlərlə bağlı məlumatı olmayan və cavab verməkdə çətinlik çəkən respondentlərin rəylərini çıxmaq şərti ilə, sözügedən istiqamətlər üzrə münasibət bildirenlərin əksəriyyəti (orta göstərici 97.5%) dövlətin sosial dəstək tədbirləri ilə bağlı siyasətini müsbət qiymətləndirib. Dəstək tədbirlərinin qiymətləndirilməsi üzrə ən az, yəni 94.5%-lə əhali üzrə elektrik enerjisinin istehlak həcminin artırılması, ən çox isə 99.2%-lik göstərici ilə tibb işçilərinin maaşlarının artırılması müsbət qiymətləndirilib.

Respondent rəylərinə əsasən təqdim edilən dəstək alətləri ilə bağlı məlumatlılıq səviyyəsinin ən aşağı olduğu istiqamətlər müvafiq olaraq 29.3%-lik göstərici ilə fiziki şəxs olan istehlakçılara ƏDV-nin geri qaytarılması, 26.8%-lik göstərici ilə əlillik müddətinin uzadılması və nəhayət, 17.2%-lik göstərici ilə sosial xidmətlərin göstərilməsi sahəsində çalışanların əmək haqlarına əlavələrin edilməsi tədbirləridir.

Yuxarıda qeyd edilən dəstək tədbirləri ilə bağlı məlumatlılıq səviyyəsinin daha çox müşahidə edildiyi yaşayış yeri kimi şəhər respondentləri (55.0%) digər respondentlərlə müqayisədə ilk sırada qərarlaşıb. Ümumilikdə götürdükdə rəyi öyrənilənlərin mütləq əksəriyyəti pandemiyanın sosial rifaha mənfi təsirinin

minimumlaşdırılması istiqamətində dövlət dəstəyi tədbirlərini müsbət qiymətləndirib. Dövlətin sosial dəstək tədbirləri ilə bağlı siyasətinə bütün respondentlərin orta müsbət münasibət göstəricisi 83.6% təşkil edir. Dövlətin sosial dəstək tədbirləri ilə bağlı siyasətinə münasibətlə yanaşı, sözügedən dəstək tədbirlərindən məmnuniyyətin ölçülməsi də əsas prioritet kimi diqqət mərkəzində saxlanılıb. Ümumi respondentlərin əsasən faydalana biləcəyi dəstək tədbirləri qrafikdə görüldüyü kimi müəyyənləşdirilib. Burada seçim meyarı kimi ümumi faydalanma arealının yüksək olduğu tədbirlər prioritetləşdirilib (Əliyev S., Çıraqov E. 2020: s.66-68).

Əvvəlcə qeyd etmək istərdik ki, beş sosial dəstək tədbirindən respondentlərin yararlanma səviyyəsi aşağı olduğundan onlarla bağlı məmnuniyyət göstəricilərini müəyyənləşdirmək sosioloji baxımdan mümkün deyil. İlk təhlillər bizə sosial baxımdan həssas ailələrə aid tələbələrin təhsil haqlarının dövlət tərəfindən qarşılınması tədbirindən yararlanma göstəricisinin ümumi respondentlərin sadəcə 0.3%-i, ictimai iş yerlərindən faydalanma ilə bağlı analoji göstəricinin isə 0.5%-i kimi qərarlaşdığını deməyə əsas verir. Həssas əhali qruplarının təhsil haqlarının dövlət tərəfindən qarşılınması tədbirindən iyirmi dörd mindən çox tələbənin yararlanması proqnozlaşdırılır. Hesablamalar bizə onu deməyə əsas verir ki, sorğunun nəticəsi real mənzərəni özündə ehtiva edir. İctimai iş yerlərindən faydalanma ilə bağlı analoji sorğu göstəricisi də bu tədbirdən faydalanma üzrə faktiki orta göstərici ilə üstüstə düşür.

Fiziki şəxs olan istehlakçılara ƏDV-nin geri qaytarılması tədbirindən faydalandığını bildiren respondentlər təqribən 2.8% təşkil edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu istiqamət üzrə respondentlər arasında məlumatlılıq səviyyəsinin aşağı olması faktoru diqqət çəkən məqamlardan biri kimi xarakterizə edilə bilər. Sözügedən tədbirdən faydalanan respondentlərin 47.0%-i şəhər, 26.5%-i qəsəbə və nəhayət, 26.5%-i isə kənd üzrə məskunlaşıb. İşsiz kimi qeydiyyatda olan şəxslərə birdəfəlik ödəmənin (190 AZN) verilməsi ilə bağlı respondent məmnuniyyətinin ölçülməsi zamanı metodoloji yanaşma kimi orta qiymət metodundan istifadə edilib. Metodologiyaya görə şkalada 1 rəqəmi heç məmnun olmamağı, 4 rəqəmi isə tam

məmnuniyyəti ifadə edir. Respondent rəylərinin təhlili nəticə etibarilə dövlət tərəfindən işsiz kimi qeydiyyatda olan şəxslərə birdəfəlik ödəmədən (190 AZN) məmnunluğun 3.50 bal kimi təsbit edildiyini deməyə imkan verir. Bu isə sözügedən dəstək tədbirindən məmnuniyyətin yüksək olduğu anlamına gəlir. Məskunlaşma kriteriyasına görə bu tədbirdən qəsəbə respondentlərinin məmnunluq səviyyəsi 3.2 orta qiymətlə şəhər və kənd respondentlərinin məmnunluq səviyyəsindən aşağı səviyyədə qərarlaşıb. Bu fərq statistik dərəcədə əhəmiyyətlidir ($F(2)=4.072$, p (Əliyev S., Çıraqov E., 2020: s.66-68).

Pandemiya dövründə sosial inkişafın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- Bu aspektdə iqtisadi və sosial sahədə siyasətin həyata keçirilməsinə cavabdeh olan ərazi səviyyəsində Nəzarət Şuralarının yaradılması məqsəduyğundur. Nəzarət şuraları daimi əsaslarla yaradılmalı və onlara iqtisadi və ya sosial sferanın bütün sahələrinin əməkdaşları daxil edilməlidir. Məsələn, sosial siyasətə nəzarət şurasının üzvləri təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, sosial təminat, bədən tərbiyəsi və idman, sərnişin nəqliyyatı, kommunal, mənzil-tikinti, turizm, təhlükəsizlik və hüquq-mühafizə orqanlarının mütəxəssisləri olmalıdır.

- Nəzarət şuraları əsas funksiyaları yerinə yetirməklə yanaşı, proqram tədbirlərinin icrasının aralıq nəticələrini özündə əks etdirən rüblük hesabatlar dərc etməli, habelə proqramların icrasının müştərilərlə müzakirəsi, həm müsbət tendensiyaları, həm də yaranan problemləri göstərmək üçün seminarlar təşkil etməlidir. Təkcə sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində öz təcrübələrini bölüşmək deyil, həm də əldə olunan nəticələri müqayisə etmək imkanına malik olacağı konfranslarda iştirak etmək olar ki, bu da geridə qalmış rayonların öz mövqelərini yaxşılaşdırmaq üçün səy göstərməsi üçün əsas ola bilər.

- COVID 19-a cavab olaraq sosial müdafiə tədbirləri böhran aradan qalxana və tam bərpa başlayana qədər davam etdirilməlidir. Bu, həyat standartlarını qorumaq, peyvəndlərə və səhiyyə xidmətlərinə ədalətli çıxışı təmin etmək və daha da iqtisadi tənəzzülün qarşısını almaq üçün sosial təhlükəsizlik şəbəkələrinə əlavə investisiya tələb

edəcək. Peyvəndlərə ədalətli və vaxtında çıxışın təmin edilməsi ictimai sağlamlıq və bütün millətlərin və xalqların rifahı üçün çox vacibdir. Bir-birinə bağlı dünyada həqiqətən əhatəli bərpa ondan asılıdır.

- COVID 19 pandemiyasının yaratdığı nəhəng dövlət xərclərini ödəmək üçün fiskal konsolidasiyaya qayıtmaq istəyi olmamalıdır. Əvvəlki böhranlar göstərdi ki, qənaət siyasəti dərin sosial izlər buraxır və cəmiyyətin ən həssas təbəqələrini incidir. Əksinə, iş yerləri yaradan və sağlamlıq, sosial, ətraf mühit və iqlim məqsədlərinə uyğun olaraq yerləşdirilən insan mərkəzli bərpaya çalışmaq gəlir sabitliyinə, iş yerlərinin yaradılmasına və sosial birliyə töhfə verə bilər, vergi bazasını genişləndirə və universal əhatə ilə sosial müdafiəni maliyyələşdirə bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Pandemiya dövründə dövlət tərəfindən həyata keçirilən çevik və kompleks sosial müdafiə tədbirləri əhali tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Çünki bu çətin zamanda dövlət vətəndaşın yanında olduğunu bir daha sübut edir. Nəinki pandemiya zamanı əhalinin sosial rifahını qorumaq üçün, həm də vətəndaşlara hərtərəfli dəstək üçün daha çox vəsait xərclənmişdir. Çünki dövlətin əsas məqsədi Azərbaycan vətəndaşını dünyanı sınaqdan keçirən pandemiya minimum zərərlə çıxarmaqdır və bu məqsədlə çoxşaxəli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Dissertasiya işindən aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

1. Bütövlükdə əhalinin 42 faizi, yəni 4,2 milyon nəfəri ciddi sosial dəstək, bəzi sahələrdə əməkhaqqı, pensiya, sosial müavinət və pensiyalar, o cümlədən digər sosial ödənişlərlə təmin olunmuşdur.

2. Eyni zamanda, pandemiya dövründə büdcə işçilərinin əsassız ixtisar və ixtisarlara qarşısının alınması, məzuniyyətdə olan işçilərin əməkhaqlarının saxlanılması istiqamətində müvafiq işlər görülmüş və bu iş bu gün də davam etdirilir.

3. Pandemiyanın ilk günlərindən özəl sektorda məşğulluğun qorunması üçün işəgötürənlərlə ciddi iş aparılıb.

4. Əmək müqavilələrinin sayının artmasını dövlət başçısının tapşırıqlarına uyğun olaraq məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi, kölgə iqtisadiyyatına, qeyri-formal məşğulluğa qarşı mübarizə sahəsində həyata keçirilən kompleks tədbirlərin, xüsusilə işəgötürənlərin və işçilərin qeyri-formal məşğulluğa son qoymağa çağırışlarının uğurlu nəticəsi kimi görmək olar.

COVID 19 pandemiyası sosial müdafiənin universal əhatə ilə təmin edilməsinin həyati əhəmiyyətini bir daha vurğuladı. Ölkələrin - hökumətlərin, sosial tərəfdaşların və digər maraqlı tərəflərin - minimalist yanaşmaya qayıtmaq üçün təzyiqlərə müqavimət göstərmələri və davam edən pandemiya ilə mübarizə aparmaq, insan mərkəzli sağalmanı və əhatəli gələcəyi təmin etmək üçün iddialı sosial müdafiə strategiyasına başlamaları vacibdir. Bu yolda bir neçə prioritet müəyyən edilə bilər:

1. Pandemiya dövründə sosial inkişafı gücləndirmək üçün uzunmüddətli sosial müdafiə sistemləri qurmaq lazımdır. Bu sistemlər yoxsulluğun və bərabərsizliyin qarşısını almaq və cari və gələcək çətinlikləri aradan qaldırmaq, xüsusən layiqli əməyi təşviq etmək, qadın və kişilərə həyat və iş problemlərini uğurla dəf etmək üçün dəstək vermək, işçilərin və müəssisələrin qeyri-formal iqtisadiyyatdan formal iqtisadiyyata keçidini asanlaşdırmaq, iqtisadiyyatın struktur transformasiyasını təşviq etmək və ekoloji cəhətdən daha davamlı iqtisadiyyata və cəmiyyətə keçidi asanlaşdırır.

2. Maliyyə boşluğunu doldurmaq üçün sosial müdafiəyə daha çox investisiya lazımdır. Xüsusilə, milli sosial müdafiə mərtəbələrinə investisiyaların prioritetləşdirilməsi məqsədlərə nail olmaq üçün vacibdir. Fiskal məkan hətta ən yoxsul ölkələrdə də mövcuddur və daxili resurs səfərbərliyi əsasdır, baxmayaraq ki, razılaşdırılmış beynəlxalq dəstək də fiskal və iqtisadi kəsirlərlə üzləşən ölkələrdə, xüsusən də əhəmiyyətli sosial investisiya boşluqları olan aşağı gəlirli ölkələrdə tərəqqinin sürətləndirilməsinə aydın təsir göstərir.

3. COVID 19 pandemiyasının açdığı unikal siyasət pəncərəsi ölkələri sosial müdafiənin gələcəyini təmin etmək üçün qətiyyətli addımlar atmağa və iddialı strategiya yolunu qətiyyətlə davam etdirməyə təşviq etməlidir. Bu, ölkələrə gələcək böhranlar və demoqrafik dəyişikliklər, iş dünyasının təkamülü, miqrasiya, ekoloji problemlər və iqlim dəyişikliyinə ekzistensial təhlükəsi nəticəsində yaranan çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün potensial yaratmağa imkan verəcək. Nəhayət, güclü sosial təhlükəsizlik şəbəkəsi sosial inkişafı gücləndirəcək və yeniləyəcək və ölkələrə sosial ədalətli gələcəyə doğru addımlamağa imkan verəcək.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Əmək pensiyaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”, 2006-cı il.
2. 2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı 30 oktyabr 2018.
3. “2020-2026-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair Milli Strategiya”.
4. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər Bakı şəhəri, 2 fevral 2021-ci il № 2469”.
5. “Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, “Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda 2015-ci ilin yekunları və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş kollegiya iclası keçirilib”.
6. Azərbaycanda Sosial Müdafiə Sistemi: Qiymətləndirmə və Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri CESD Tədqiqat Qrupu Bakı Noyabr 2016, 22 səh.
7. Bağırov O. (2022), “Post-pandemiya dövründə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin xarakteri və Azərbaycanın iqtisadi siyasəti”, Təhlil, AirCenter, 9 səh.
8. Bağırov O., Hacıyev Ş. (2020), “Koronavirusun dünya iqtisadiyyatına təsiri və onun Azərbaycan üçün nəticələr”, Təhlil, 11 səh.
9. Əliyev M., Əliyeva T. “Azərbaycanda pensiya təminatı sisteminin sosial və hüquqi aspektləri”, Qanun 2019, 08 (298), səh.31-38.
10. Əliyev S., Çıraqov E. “Pandemiya ilə mübarizədə dövlətin anti-böhran siyasəti ictimai rəydə Analitik Hesabat Azərbaycan Barometri” 2020, №6 (10), 104 səh.
11. Həsənli Y.H., Musayeva C.Q. “COVID-19 pandemiyasının sosial təsirləri və sosial rifahın dəstəklənməsi istiqamətləriMingəçevir Dövlət Universiteti Dayanıqlı inkişaf”, 2021, cild 1, № 1, səh.35 41.
12. Məmmədova A.O. (2013), “Əməyin iqtisadiyyatı və təşkili”, Əhalinin sosial müdafiəsi, Bakı, Elm, 221 səh.

13. Məmmədova S.D. (2017), “Azərbaycanda sosial dövlət: inkişafı, perspektivləri”, Bakı, “AVROPA” nəşriyyatı, 232 səh.

14. Musayev A.F., Qarayev İ.Ə. “Sosial siyasət və iqtisadi inkişaf”, Azərbaycanın vergi jurnalı, 2013, səh.67-86.

15. Rəcəbli H. (2012), “Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi”, Bakı, MBM, 408 səh.

16. Rzayeva E. “Dövlətin sosial siyasətinin konseptual əsasları və strateji hədəfləri”, Təfəkkür, 2017, №1, səh.65-72.

17. “Sosial sığorta haqqında Azərbaycan respublikasının qanunu Bakı şəhəri, 18 fevral 1997-ci il”, № 250-IQ.

18. Yeni iş yerləri, Statistik məcmuə, Bakı, 2020, 208 səh.

İngilis dilində

1. Cassim Z., Handjiski B., Schubert J. et al. (2020), “The \$10 trillion rescue: How governments can deliver impact”. McKinsey & Company, 145 p.

Türk dilində

1. Karakaş M. “Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi” 2020, 40(1), s.541-573.

2. Kemal A., Veysel B., Erol G., Mustafa Necmi İ., Nuran Y., Esra Ç., Ufuk L., Berkay V. “COVID-19 küresel salgınının toplumsal etkileri Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi”, 2021, s.235-248.

Rus dilində

1. Абалкин Л.И. (2007), “Экономическая история СССР”, М., Инфра-М, 496 стр.

2. Андреева Е.И., Бычков Д.Г., “Феоктистова О.А. COVID-19 и антикризисная социальная поддержка” // Финансовый журнал, 2021, Т. 13, № 1, стр.28-38, DOI:10.31107/2075-1990.

3. Бакалдина Е.С. “Теоретические подходы к изучению моделей социальной политики. Вопросы теории и методологии управления”, 2019, стр.9-15.

4. Беринцева И.Н. “Формирование социальной политики организации: Теоретические подходы Издательство “Грамота”, 2015, стр.31-34.

5. Дэкерс Л. (2007), “Мотивация. Теория и практика: расширенный курс” / пер. Д. Краличкина и др. М., ГроссМедиа, 640 стр.

6. Калашников С.В. “Социальное государство: эволюция и этапы становления” / С.В. Калашников // Аналитический вестник, 2004, № 15 (235), стр.12-18.

7. Кириллов А.Л., Кучкаров З.А. “Социальная защита” // Реформирование управления общественными финансами в Ленинградской области: (сборник / Сев.-Зап. акад. гос. службы, Аналит. центр “Концепт”; науч. ред.). СПб., Изд-во СЗАГС; М., Концепт, 2006, стр.161-203

8. Оксина К.Э., Розина Е.В. (2012), “Управление социальным развитием и социальная работа с персоналом организации”, М., Проспект, 64 стр.

9. Шпакова Р.Н. “Стратегии социально-экономического развития регионов: от оценки достижения целей - к оценке эффективности” // Вестник Евразийской науки, 2019, №2, стр.1-7.

İnternet resursları

1. <http://ikisahil.az/post/268962-sosial-islahatlarin-yeni-merhelesi-2https://ahik.org/2021/09/az%C9%99rbaycanda-covid-19-pandemiyasi-mudd%C9%99tind%C9%99-z%C9%99r%C9%99rc%C9%99kmis-sah%C9%99l%C9%99r-uzr%C9%99-durum-t%C9%99hlil-v%C9%99-h%C9%99mkarlar-ittifaqlarinin/>

2. https://audit.gov.az/Upload/Files/2019/M%C9%99qal%C9%99_Pandemiya_AZE_op
3. <https://bakuresearchinstitute.org/az/social-development-in-azerbaijan-illusion-and-reality>.
4. <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/18449>
5. <https://koronavirusinfo.az/az/page/statistika/azerbaycanda-cari-veziyyet>
6. <https://www.sosial.gov.az/3401>
7. <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>
8. Xalq Qəzeti, “Əhalinin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində davamlı tədbirlər həyata keçirilir”<http://www.xalqqazeti.com/az/news/social/60702>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Sosial siyasət modellərinin müqayisəsi.....	15
Cədvəl 2: Əhaliyə dövlət tərəfindən verilən sosial müavinətlər.....	46
Cədvəl 3: Birdəfəlik sosial müavinət alanların sayı.....	47
Cədvəl 4: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul əhəlinin sayı, min nəfər.....	55
Cədvəl 5: 2020-ci ildə maddəli işçilərin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü, %-lə.....	57
Cədvəl 6: Pandemiya ilə mübarizə çərçivəsində dövlətlətin monetar siyasət tədbirləri.....	61
Cədvəl 7: Pandemiya ilə mübarizə çərçivəsində fiskal siyasət tədbirləri.....	62
Cədvəl 8: Ölkələrin antiböhran tədbirləri çərçivəsində tətbiq edilən dəstək paketi.....	63

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Azərbaycan Respublikasında COVID-19 infeksiyasına yoluxma halları (20.01.2022 tarixinə qədər).....	35
Qrafik 2: İqtisadi rayonlar üzrə Covid-19-a yoluxma, %-lə.....	36
Qrafik 3: Ölkədə müəyyən olunmuş minimum pensiya ölçüləri, manatla.....	43
Qrafik 4: Pensiyaçıların sayı.....	44
Qrafik 5: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta aylıq nominal əməkhaqqı, manatla.....	56

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: 2021-ci ilin əvvəlinə pensiyaçıların pensiya növlərinə görə bölgüsü (%-lə).....	45
Diaqram 2: 2020-ci ildə yeni açılmış iş yerlərinin strukturu.....	52

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Cəmiyyət və onun müxtəlif sferaları.....	22
Şəkil 2: Pandemiya dövründə Azərbaycanda sosial dəstək tədbirləri.....	66